

Aktivity ženského hnutí - historický pohled

Dagmar Kyselová

Bakalářská práce
2013

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií

INSTITUT
MEZIOBOROVÝCH STUDIÍ BRNO

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Institut mezioborových studií Brno
akademický rok: 2011/2012

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Dagmar KYSELOVÁ**
Osobní číslo: **H108156**
Studijní program: **B7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obor: **Sociální pedagogika**

Téma práce: **Aktivity ženského hnutí - historický pohled**

Zásady pro vypracování:

Zadané a zvolené téma bude zpracováno podle pokynů obsažených v materiálu IMS "Metodika psaní odborného textu a výzkum v sociálních vědách" (IMS 2009). Případně podle dalších materiálů, z nichž některé jsou obsaženy v literatuře připojené k tomuto studijnímu textu. Zejména bude dbáno na dodržování zásad publikační etiky a pravidel společenskovedního výzkumu. Průběžné výsledky práce budou pravidelně konzultovány s vedoucím bakalářské práce.

S vědomím těchto zásad a pravidel a po konzultaci s vedoucím bude práce zaměřena na vznik a vývoj ženského hnutí u nás a představení jeho osobností. Podrobně se bude zabývat aktivitami ženského hnutí zvláště pak spolkovou činností. Odpoví na otázku, jaké cíle si hnutí ve svých aktivitách kladlo a jaké metody používalo. Metodou kvalitativního výzkumu se pokusí tyto cíle a metody kategorizovat.

Práce bude zpracována s využitím primárních zdrojů (dobových periodik a archivních materiálů) a sekundárních pramenů.

Rozsah bakalářské práce:

Rozsah příloh:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

Bahenská, M. Počátky emancipace v Čechách: dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století. Praha: Libri; Slon, 2005.

Hofbauer B., Kaplánek M. Kapitoly z pedagogiky volného času: soubor pojednání o volném čase a jeho výchovném zhodnocování. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Teologická fakulta, 2010.

Horská, P. Naše prababičky feministky. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999.

Neudorfllová-Lachmanová, M. České ženy v 19. století: Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci. Praha: Janua, 1999.

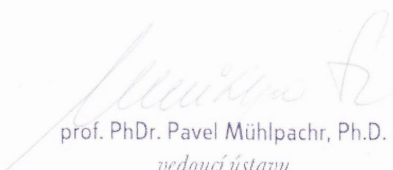
Strauss A., Corbinová J. Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie. Boskovice: Albert, 1999.

Vedoucí bakalářské práce: **Mgr. Michal Vavřík, Ph.D.**
Katedra společenských věd

Datum zadání bakalářské práce: **16. března 2012**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. dubna 2013**

V Brně dne 16. března 2012

prof. PhDr. Pavel Mühlpachr, Ph.D.
vedoucí ústavu

Mgr. Michal Vavřík, Ph.D.
vedoucí katedry

PROHLÁŠENÍ AUTORA BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Beru na vědomí, že

- odevzdáním bakalářské práce souhlasím se zveřejněním své práce podle zákona č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, bez ohledu na výsledek obhajoby ¹⁾;
- beru na vědomí, že bakalářská práce bude uložena v elektronické podobě v univerzitním informačním systému dostupná k prezenčnímu nahlédnutí;
- na moji bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, zejm. § 35 odst. 3 ²⁾;
- podle § 60 ³⁾ odst. 1 autorského zákona má UTB ve Zlíně právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- podle § 60 ³⁾ odst. 2 a 3 mohu užít své dílo – bakalářskou práci – nebo poskytnout licenci k jejímu využití jen s předchozím písemným souhlasem Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, která je oprávněna v takovém případě ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které byly Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše);
- pokud bylo k vypracování bakalářské práce využito softwaru poskytnutého Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně nebo jinými subjekty pouze ke studijním a výzkumným účelům (tj. k nekomerčnímu využití), nelze výsledky bakalářské práce využít ke komerčním účelům.

DAŤMAR KYSELOVA

Jméno, příjmení studenta

V Brně 16.3.2013

Kyselova

Podpis

1) zákon č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, § 47b Zveřejňování závěrečných prací:

(1) Vysoká škola nevydělečně zveřejňuje disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce, u kterých proběhla obhajoba, včetně posudků oponentů a výsledku obhajoby prostřednictvím databáze kvalifikačních prací, kterou spravuje. Způsob zveřejnění stanoví vnitřní předpis vysoké školy.

(2) Disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce odevzdané uchazečem k obhajobě musí být též nejméně pět pracovních dnů před konáním obhajoby zveřejněny k nahlížení veřejnosti v místě určeném vnitřním předpisem vysoké školy nebo není-li tak určeno, v místě pracoviště vysoké školy, kde se má konat obhajoba práce. Každý si může ze zveřejněné práce pořizovat na své náklady výpisy, opisy nebo rozmnoženiny.

(3) Platí, že odevzdáním práce autor souhlasí se zveřejněním své práce podle tohoto zákona, bez ohledu na výsledek obhajoby.

2) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 35 odst. 3:

(3) Do práva autorského také nezasahuje škola nebo školské či vzdělávací zařízení, užije-li nikoli za účelem přímého nebo nepřímého hospodářského nebo obchodního prospěchu, k výuce nebo k vlastní potřebě dílo vytvořené žákem nebo studentem ke splnění školních nebo studijních povinností vyplývajících z jeho právního vztahu ke škole nebo školskému či vzdělávacího zařízení (školní dílo).

3) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 60 Školní dílo:

(1) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení mají za obvyklých podmínek právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla (§ 35 odst. 3). Odpírá-li autor takového díla udělit svolení bez vážného důvodu, mohou se tyto osoby domáhat nahrazení chybějícího projevu jeho vůle u soudu. Ustanovení § 35 odst. 3 zůstává nedotčeno.

(2) Není-li sjednáno jinak, může autor školního díla své dílo užít či poskytnout jinému licenci, není-li to v rozporu s oprávněnými zájmy školy nebo školského či vzdělávacího zařízení.

(3) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení jsou oprávněny požadovat, aby jim autor školního díla z výdělku jím dosaženého v souvislosti s užitím díla či poskytnutím licence podle odstavce 2 přiměřeně přispěl na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložily, a to podle okolností až do jejich skutečné výše; přitom se přihlédne k výši výdělku dosaženého školou nebo školským či vzdělávacím zařízením z užití školního díla podle odstavce 1.

ABSTRAKT

Bakalářská práce se zabývá ženským hnutím v českých zemích ve druhé polovině 19. století a na začátku 20. století do vzniku samostatného Československa. Zaměřuje se na vzdělávací, výchovné a volnočasové aktivity v rámci ženských spolků. Její teoretický základ představuje přehled vzniku spolků v daném období, základní charakteristiku vývoje společnosti, ve které spolky působily, a dále legislativní rámec spolkové činnosti a školního vzdělávání. Druhá část práce sleduje cíle spolků, které si ve svých aktivitách kladly, a metody, které pro dosažení těchto cílů používaly.

Klíčová slova: ženský spolek, ženská emancipace, výchova, vzdělávání, volný čas, dívčí škola, ženský časopis, historie, vlastenectví

ABSTRACT

This bachelor thesis deals with women's movement in the Czech lands in the second half of the 19th century and early 20th century to the establishment of independent Czechoslovakia. It focuses on the educational, free-time and learning activities within the women's associations. Its theoretical basis presents an overview of the establishment of associations in that period, the main features of the development of society, in which associations operated, and legislative framework of association's activities and school learning. The second part of thesis monitors objectives of associations, which they put in their activities, and methods, which they used to achieve these objectives.

Keywords: women's associations, women's emancipation, education, learning, free time, girls' school, women's magazine, history, patriotism

Děkuji panu Mgr. Michalu Vavříkovi, Ph.D. za velmi užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytl při zpracování mé bakalářské práce.

Prohlašuji, že odevzdaná verze bakalářské práce a verze elektronická nahraná do IS/STAG jsou totožné.

OBSAH

ÚVOD	8
1. STANOVENÍ, POPIS A DISKUZE TEORETICKÉHO RÁMCE	10
1.1 FEMINISMUS.....	10
1.2 EMANCIPACE.....	13
1.3 SOCIÁLNÍ Hnutí.....	15
2. HISTORICKÝ KONTEXT VZNIKU A VÝVOJE ŽENSKÉHO Hnutí	18
2.1 HISTORICKÝ VÝVOJ	18
2.1.1 Legislativní rámec spolkové činnosti	18
2.1.2 Vývoj ve školství.....	20
2.2 VZNIK ŽENSKÝCH SPOLKŮ A JEJICH OSOBNOSTI	21
2.2.1 Zakladatelské období.....	21
2.2.2 Rozvoj spolkové činnosti.....	23
2.2.3 Přelom 19. a 20. století	25
3. METODOLOGIE	28
4. KATEGORIE Č. 1 CÍL.....	30
4.1 SUBKATEGORIE: SOUKROMÁ SFÉRA - MATKA, MANŽELKA, HOSPODYŇ (ZDRAVÍ, OSVĚTA)	30
4.2 SUBKATEGORIE: VEŘEJNÁ SFÉRA - EKONOMICKÁ SOBĚSTAČNOST CESTOU VZDĚLÁNÍ	33
4.3 SUBKATEGORIE: VOLEBNÍ PRÁVO A POLITICKÁ ČINNOST	36
4.4 SUBKATEGORIE: CHARITA	39
5. KATEGORIE Č. 2 METODY, PROSTŘEDKY	43
5.1 SUBKATEGORIE: ŠKOLY A KURZY	43
5.2 SUBKATEGORIE: PŘEDNÁŠKY	46
5.3 SUBKATEGORIE: ŽENSKÉ ČASOPISY, LITERÁRNÍ ČINNOST	48
5.4 SUBKATEGORIE: KNIHOVNY, ČÍTÁRNÍ	52
5.5 SUBKATEGORIE: ZÁBAVA, SPORT.....	53
5.6 SUBKATEGORIE: PETICE, AGITACE, SCHŮZE, MANIFESTACE.....	54
6. KATEGORIE Č. 3 ORGANIZACE.....	57
6.1 SUBKATEGORIE: ZAKLADATELKY A ČLENKY SPOLKŮ A VZTAHY MEZI NIMI	57
6.2 SUBKATEGORIE: STRUKTURA A STANOVY SPOLKŮ, FINANCOVÁNÍ.....	58
7. KATEGORIE Č. 4 VLASTENECTVÍ.....	61
ZÁVĚR	63
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	65
SEZNAM POUŽITÉHO DOBOVÉHO PERIODICKÉHO TISKU.....	68

ÚVOD

Ženská otázka ve smyslu rovnoprávnosti žen a snahy o její dosažení jsou i dnes často a intenzivně diskutovaná témata. Pro správné pochopení jejich současného významu a obsahu je podle mého názoru nezbytné znát prvotní cíle ženského hnutí a historické souvislosti jeho vzniku. Proto se ve své práci zaměřuji na počáteční fáze ženského hnutí na území dnešní České republiky. Důkladné seznámení se s úspěchy, které ženské hnutí v minulosti dosáhlo, a s překážkami, které při tom muselo překonat, může být motivací pro ženské hnutí v současnosti.

Má práce nese název „Aktivity ženského hnutí – historický pohled“. Už při prvotním studiu podkladů jsem zjistila, že téma je třeba zaměřit konkrétněji, pouze na určité aktivity ženského hnutí. Jako studentka oboru sociální pedagogika jsem se proto soustředila na vzdělávací, výchovné a volnočasové aktivity ženského hnutí, které s mým oborem nejvíce souvisí. Součástí hlubokých ekonomických a společenských změn v 19. století byl také vznik volného času jako doby, kdy se člověk může věnovat jiným věcem, než jsou jeho povinnosti. Volný čas bylo možné využít i edukačně. Jiří Němec ve své knize *Kapitoly ze sociální pedagogiky a pedagogiky volného času* zmiňuje význam činnosti vzdělávacích, charitativních a dalších spolků v 19. století pro smysluplné využití volného času.

Kromě ohraničení věcného jsem zvolila také ohraničení časové, a to 2. polovinu 19. století a začátek 20. století do roku 1918. Ženské hnutí bylo v té době výrazně spojeno se vznikem a činností ženských spolků. Zejména po přijetí ústavy z roku 1867 došlo v rámci celkového politického uvolnění souvisejícího se vnikem konstituční monarchie v tehdejší Rakousku k uvolnění pravidel pro spolkovou činnost. Aktivity ženského hnutí spadají ve sledovaném období do celkového kontextu hlubokých společenských změn spojených s definitivním koncem feudální společnosti a formováním společnosti moderní. Dalším prvkem ovlivňujícím hluboce ženské hnutí bylo české národní obrození, snaha o emancipaci českého národa jako samostatného moderního národa s vlastním jazykem, vlastní kulturou. Jak u snah demokratizačních, tak u snah vlasteneckých dochází k jejich naplnění v roce 1918 vznikem samostatného Československa. Československá republika jako demokratický právní stát, kde česky mluvící obyvatelstvo tvořilo nejpočetnější jazykovou skupinu, znamenala splnění řady cílů i pro ženské hnutí.

Cílem mé bakalářské práce je zjistit, jaké cíle si kladly ženské spolky v rámci vzdělávání žen v daném období. Dále se práce zaměřuje na to, jakým způsobem ženské spolky ženy vzdělávaly.

Práce je kromě úvodu a závěru rozdělena do dvou částí. V první části jsou definovány pojmy, které tvoří teoretický rámec práce: „feminismus“, „emancipace“ a „sociální hnutí“. Dále se věnuji historickému kontextu vzniku ženských spolků a činnosti ženského hnutí. Je popsán historický vývoj v tehdejší České království s důrazem na legislativní podmínky pro činnost spolků a pro oblast školství a vzdělávání obecně. Na legislativní rámec navazuje chronologický přehled vzniku a případně i zániku vybraných ženských spolků a významných osobností ženského hnutí se spolky spojenými.

Ve druhé části je věnována pozornost aktivitám ženského hnutí, zejména ženských spolků, z pohledu hledání témat a pojmů, které přísluší k podobnému jevu. Ty jsou pak sdruženy pod jeden název jako subkategorie, které tvoří skupinu jevů seskupenou pod abstraktnější název kategorie. Tyto kategorie a subkategorie jsou podle mého názoru i odpovědí na výzkumné otázky: Co bylo cílem v rámci vzdělávání žen a jakým způsobem mělo být tohoto cíle dosaženo. Jevy v rámci ženského hnutí jsou zde rozebrány na vybraných příkladech ženských spolků a ženských osobností, neboť ženské hnutí ve sledované době nabylo takového rozsahu, že zabývat se každým ženským spolkem není v této práci možné.

1. STANOVENÍ, POPIS A DISKUZE TEORETICKÉHO RÁMCE

1.1 Feminismus

Z dnešního pohledu je feminismus jasně definovaný pojem, který znamená teorii politické, ekonomické a sociální rovnosti žen s muži, a také boj za politická práva žen.¹ Současnost přináší dále řadu dalších pojmů spojených se slovem feminismus: feministická sociologie, feministická filozofie a další. Ve vztahu k době, která je předmětem této práce, je ale pojem feminismus obtížné jednoznačně definovat. Když poslankyně Františka Plamínková v roce 1921 označila prezidenta T.G.Masaryka za feministu, chtěla tím pouze říct, že se Masaryk zasazoval o ženská práva². Ve vývoji feminismu je totiž možné pozorovat tři vlny, z nichž ta první bude popsána podrobně, protože se časově kryje s dobou, která je předmětem této práce. Druhé a třetí vlně feminismu bude věnována menší pozornost, protože časově přesahují téma této práce.

První vlna feminismu spadá podle některých pramenů do období od Velké francouzské revoluce do konce první světové války³, podle jiných probíhala první vlna feminismu od poslední třetiny 18. století přibližně do roku 1930⁴. První vlna feminismu reagovala na situaci, kdy závěr 18. a začátek 19. století prohloubily rozdíly mezi pohlavími. V důsledku osvícenského myšlení dochází k vytvoření režimu „oddělených sfér“ mezi muži a ženami⁵. „Oddělené sféry“ nahradily předosvícenské společenské uspořádání, ve kterém hrál větší roli původ a stav než pohlaví. Mezi postavením ženy – šlechtičny a muže – šlechtice byl menší rozdíl než mezi postavením ženy – šlechtičny a ženy – měšťanky. Nově pojaté rozdíly mezi muži a ženami se projeví i v občanském a rodinném právu, které se právě kolem roku 1800 zrodilo. Formalizované občanské a rodinné právo pak hrálo roli zejména v městském prostředí, méně už na venkově nebo v prostředí šlechty.

¹ Petráčková, V., Kraus, J. Akademický slovník cizích slov. I. díl. A-K. 1. vyd. Praha 1995, s. 224.

² Lenderová, M. Eva nejen v ráji, s. 7

³ Abramsova, L. Zrození moderní ženy, s. 10

⁴ Valdřová, J. ABC feminismu, s. 169

⁵ Tinková, D. „Přirozený řád“ a ideologie oddělených sfér. Dostupné z:

http://www.cec-wys.org/kontext/fedc59ef/1_Tinkova.pdf

První vlna feminismu se zaměřovala na to, aby ženám byla přiznána práva, která jsou dnes vnímána jako základní občanská a politická práva. Konkrétně šlo o právo na majetek nebo právo na vzdělání. Tato práva byla na začátku 19. století vyhrazena pouze některým mužům a vůbec žádným ženám. Dalším tématem první vlny feminismu byl rozpor mezi „soukromou“ sférou vyhrazenou ženám a „veřejnou“ sférou vyhrazenou mužům. Nejednalo se zdaleka jen o sféru politiky nebo veřejné správy, jak by se z dnešního pohledu mohlo zdát. Do „soukromé“ sféry vyhrazené ženám spadala hlavně rodina, péče o domácnost a péče o děti, zatímco do sféry veřejné v dobovém chápání patřila jakákoliv výdělečná činnost, práce za peníze, samostatná, materiálně nezávislá existence. Představa ženy, která má své vlastní zaměstnání umožňující materiální nezávislost, byla proto pro 19. století něčím novým, něčím co narušovalo zavedené pořádky.

V předosvícenské době přitom byla řada prací, zejména v tehdy převažujícím zemědělství, vykonávána společně muži i ženami. S industrializací počínající na přelomu 18. a 19. století, začaly ženy vykonávat neprodukční, neplacenou práci, která byla stále více vázána na domácnost. Taková práce byla zároveň čím dál více individualizovaná a vedla k izolaci žen. Muž naproti tomu začal vykonávat práci produkční, týmovou a složitě organizovanou⁶. Protože se nepředpokládalo, že žena bude vykonávat nějakou kvalifikovanou práci, nebyly ženy nijak systematicky vzdělávány.

První vlna feminismu tak byla reakcí na společnost mimořádně pohlavně polarizovanou⁷. Pro vdanou ženu žijící v dobře fungující rodině, kterou manžel dokázal materiálně zabezpečit, mohlo být takové společenské uspořádání vyhovující. Pro vdovy nebo ženy, které se z různých důvodů neprovdaly, bylo ale velmi nevýhodné zejména z toho důvodu, že je velmi omezovalo v možnosti společensky akceptovatelné obživy vlastní prací.

Počátky feministického uvažování představují myšlenky Mary Wollstonecraftové (1759 – 1797)⁸. Z pohledu feminismu nejvýznamnější dílo Mary Wollstonecraftové je *Obhajoba ženských práv*. Důrazně v něm protestuje proti dobovému mužskému náhledu na ženy, který byl na jedné straně pro ženy ponižující, na druhé straně vnitřně rozporný⁹. Wollsto-

⁶ Valdrová, J. ABC feminismu, s. 171

⁷ Valdrová, J. ABC feminismu, s. 170

⁸ Oates-Indruchová, L. Dívčí válka s ideologií, s. 13

⁹ Oates-Indruchová, L. Dívčí válka s ideologií, s. 21

necraftová také upozorňuje na skutečnost, že rovnoprávnost mezi pohlavími bude ve svém výsledku přínosná i pro muže.

Současnici Mary Wollstonecraftové byla Francouzka Olympe de Gouges (1748 – 1793). Ve své *Deklaraci práv ženy a občanky* předložené během Velké francouzské revoluce Konventu požaduje pro ženy i muže nejen rovnost před zákonem, ale i v přístupu k materiálním statkům a obecně garanci rovných práv ve všech oblastech života. *Deklarace práv ženy a občanky* dále obsahovala i požadavky na ochranu ženy, např. požadavek na ochranu mateřství. Protože ideově vedli revoluci muži ovlivnění výše popsanými osvícenskými myšlenkami, kteří trvali na striktním oddělení rolí muže a ženy, Olympe de Gouges byla v roce 1793 popravena.

Myšlenky první vlny feminismu dále rozvinul John Stuart Mill (1806 – 1873). V eseji *Poddanství žen* uvádí, že „zásada, která řídí existující společenské vztahy mezi dvěma pohlavími – právní podrobení jednoho pohlaví druhému, je už sama o sobě špatná a znamená jednu z hlavních překážek zlepšení člověka; a že by se měla nahradit zásadou dokonalé rovnosti, jež by nepřipouštěla moc ani výsady na jedné straně, ani právní nezpůsobilost na straně druhé“. Millovo dílo vyvolalo ve své době nadšení i u představitelky tehdejšího českého ženského hnutí Terezy Novákové, Karolíny Světlé a Elišky Krásnohorské¹⁰.

Do období konce první vlny feminismu pak spadá zásadní dílo Wirginie Woolfové *Vlastní pokoj* z roku 1929. Zdůrazňuje v něm, že pro skutečnou rovnoprávnost mužů a žen je rozhodující materiální nezávislost jednoho pohlaví na druhém. Materiální nezávislost danou vlastním příjmem pak dokonce považuje za důležitější, než další z tehdejších cílů feminismu, volební právo¹¹. Za volební právo v prostředí, ve kterém se Woolfová pohybovala, bojovaly anglické sufražetky (od anglického suffrage – volební právo). Hnutí za volební právo žen působilo v řadě zemí, ale v Anglii získalo svoji institucionální podobu: „Národní spolek pro hlasovací právo pro ženy“. Byl založen poté, co petice za volební právo žen, předložená roku 1866 britskému parlamentu několika stovkami žen, zůstala bez odpovědi.

Důvodů, proč první vlna feminismu skončila, je uváděno více. Jednak byly, přes odmítavou reakci části tehdejší společnosti a přes překážky, které muselo feministické hnutí pře-

¹⁰ Oates-Indruchová, L. *Dívčí válka s ideologií*, s. 29

¹¹ Oates-Indruchová, L. *Dívčí válka s ideologií*, s. 51

konávat, minimálně na legislativní úrovni splněny její hlavní požadavky. Dále pak se mluví o době okolo roku 1930 jako o konci první vlny feminismu z důvodu nástupu velké hospodářské krize a rostoucího válečného nebezpečí. Tyto skutečnosti vedly řadu významných ženských osobností k tomu, že se místo převážně ženským otázkám začaly věnovat v tom okamžiku významnějším problémům celé společnosti¹².

Druhá vlna feminismu pak spadá do šedesátých let dvacátého století. Byla reakcí na konzervativní vlnu padesátých let a souvisela s dalšími jevy ve společnosti let šedesátých: hippies, studentské hnutí, protiválečné hnutí¹³. Předmětem druhé vlny feminismu byla snaha legislativní výdobytky první vlny, právo na vzdělání, právo pracovat ve všech profesích, důsledně využít v praxi. To ale znamenalo hlubší, spíše psychologickou změnu společnosti. Pozornost byla věnována také oblasti sexuality¹⁴ a možnosti ženy rozhodovat o svém těle včetně práva na potrat.

Třetí vlna feminismu datovaná od 80tých až 90tých let 20. století především přináší zásadní změnu dřívějšího pohledu na definici genderu, pohlaví a sexuality. V souvislosti s třetí vlnou feminismu už také nelze o feminismu mluvit jako o jednom hnutí, ale rozpadá se do řady dílčích směrů. Zároveň se v ní projevuje důraz na propojení genderu a dalších zdrojů společenské nerovnosti, jako jsou rasa, národnost nebo náboženská víra¹⁵.

1.2 Emancipace

Emancipace je v původním z latiny pocházejícím významu osvobození, vymanění se z rozhodovací pravomoci někoho jiného, zrovnoprávnění, získání nezávislosti v nejširším slova smyslu. Původně se toto slovo používalo v římském právu a znamenalo formální propuštění dítěte ze svazku rodinného¹⁶.

¹² Valdrová, J. ABC feminismu, s. 175

¹³ Valdrová, J. ABC feminismu, s. 177

¹⁴ Oates-Indruchová, L. Dívčí válka s ideologií, s. 70

¹⁵ Valdrová, J. ABC feminismu, s. 207

¹⁶ Veselá, R. Římské právo – přednášky. Dostupné z:

http://www.skas.law.muni.cz/materialy/Rimske_pravo.htm

Spolu s nástupem moderní společnosti se pojmem emancipace označovalo vymanění z nedůstojného, nerovnoprávného společenského postavení a různých omezujících vlivů (emancipace žen, černochů, židů, katolíků v Anglii).

V souvislosti s ženským hnutím je nejpodstatnějším významem tohoto pojmu ženská emancipace. Dobové chápání pojmu ženské emancipace dokládá heslo „Ženská emancipace“ v *Ottově slovníku naučném*. Vysvětlení v rozsahu téměř deseti stran zpracovaly tehdejší přední feministky Albína Honzáková a Františka Plamínková¹⁷. Za hlavní složky hnutí za ženskou emancipaci¹⁸ považovaly celkem čtyři okruhy. První bylo úsilí o individuální osvobození, které představuje hlavně požadavek neomezené možnosti vzdělávání pro ženy. Druhá složka se týkala sociální a etické oblasti, kde pro ženy požadují neomezený přístup ke všem povoláním a odstranění nuceného celibátu a prostituce. Třetí se týká oblasti politické a v ní pak zejména všeobecného hlasovacího práva, které v aktuálním pohledu vidí autorky jako nejpodstatnější oporu ženského hnutí¹⁹. Čtvrtá nakonec obsahuje požadavek na zrovnoprávnění ženy v rodině.

S pojmem emancipace také souvisí označení emancipistka pro aktivní účastnici ženského hnutí. Toto označení používá například Karolína Světlá: „*Slečny tvrdily, že kdyby podobný veřejný list podepsaly, by byly za to velmi přísně kárány, beztoho že se jim vytýká každou chvíli, že jsou emancipistky, poněvadž se postavily na vlastní nohy.*“²⁰

Citát uvedený v předchozím odstavci také dokumentuje dobový postoj části společnosti, který ženskou emancipaci a ženy, které o ni usilovaly, kritizoval nebo přímo odsuzoval. Na to upozorňují i Honzáková s Plamínkovou v *Ottově slovníku naučném* „*Přes svou značnou hodnotu éthickou feminismus namnoze vzbuzuje prudký odpor. To proto, že zasahuje hluboko do organismu sociálního, požaduje veliké assimilace obrovského tělesa, neusiluje o nic méně, než o přehodnocení názorův i forem života týkající se ženy a muže, dělby práce mezi mužem a ženou, ustálených práv a povinností mužův a žen.*“²¹

¹⁷ Horská, P. Naše prababičky feministky, s. 28

¹⁸ Ottův slovník naučný, s. 806

¹⁹ Ottův slovník naučný, s. 807

²⁰ Světlá, K. Z literárního soukromí a drobné práce, s. 151

²¹ Ottův slovník naučný, s. 808

Jak ukazuje i použití pojmu „feminismus“ v předchozím citátu, na úrovni definic pojmů nelze pojem „feminismus“ a „ženská emancipace“ oddělit. Naopak lze říci, že hnutí za emancipaci žen v českých zemích odpovídá svými cíli a metodami zvolenými pro jejich dosažení feminismu první vlny.

1.3 Sociální hnutí

Sociální hnutí představují neodmyslitelný faktor společenských změn²², který vzniká a začíná působit v rámci formování moderní společnosti. Filozofickým základem moderní společnosti je osvícenství se svým pojetím člověka a jeho přístupu k okolí a k sobě samému. Klíčovou je představa světa, který není člověkem pouze pasivně přijímán, ale který může být člověkem měněn a zlepšován. Moderní člověk vnímá možnost aktivně vystupovat ve společenském vývoji. Jedním z nástrojů k dosažení cílů individua se stává také nějaká forma spojení, spolupráce s jinými individui s podobnými zájmy, s podobnými nebo zcela shodnými cíli. Pro popis takového kolektivního jednání používá sociologie pojem „sociální hnutí“. Sociální hnutí patří k podstatě moderní společnosti a přispívá k řešení problémů, které moderní společnost lidem přináší²³.

Přestože se jedná o jev vyskytující se ve společnosti podstatně déle než jedno století, není snadné pojem „sociální hnutí“ jednoznačně definovat. Minulost přinesla řadu pokusů definovat pojmy týkající se kolektivního jednání, jeho podnětů a mechanismů. Sociální hnutí ale tvoří široká škála různých aktivit, různé míry organizovanosti, radikálnosti, doby trvání, a proto většina těchto pokusů nebyla plně úspěšná a neexistuje nic jako univerzálně přijímaná definice sociálního hnutí²⁴.

Jako první se moderní definici a vysvětlení pojmu sociálního hnutí věnoval francouzský sociolog Gustave Le Bon²⁵, zejména v knize *Psychologie davu* z roku 1895. Jeho teorie týkající se kolektivních vystoupení se zabývají hlavně davem, masou, která podle jeho názoru je potenciálně destruktivní. Na základě studia chování davů během Velké francouzské revoluce soudil, že v davu dochází k rozplynutí individua v mase, které vede k rezignaci na

²² Zenebejánek, F. Sociální hnutí, s. 10

²³ Kopecký, M. Sociální hnutí a vzdělávání dospělých, s. 57

²⁴ Kopecký, M. Sociální hnutí a vzdělávání dospělých, s. 57

²⁵ Zenebejánek, F. Sociální hnutí, s. 12

sebekontrolu a snadnému podlehnutí vůdčí osobnosti bez schopnosti vytvořit si na něco vlastní názor. Takové hodnocení samozřejmě není pro sociální hnutí nijak příznivé a nedává sociálnímu hnutí předpoklady ke zlepšení společnosti.

V protikladu k Le Bonovu pojetí kladoucímu důraz na davovou a iracionální stránku kolektivních vystoupení se objevily i teorie zdůrazňující prvek tvořivosti a racionality. Jejich nositelem byl například americký sociolog Herbert Blumer ve 30tých letech 20. století²⁶. Dalším sociologem zabývajícím se kolektivním chováním byl Neil Smelser. V 60tých letech formuloval teorii přidané hodnoty²⁷ obsahující předpoklady a mechanismy fungování sociálních hnutí. Blumerovy a Smelserovy teorie se dobře doplňovaly a vytvářely tehdejší sociologickou veřejností obecně přijímanou teorii kolektivního chování. Ani tato teorie kolektivního chování však nedokázala vysvětlit jevy, které se projeví na Západě v 60tých letech, hlavně studentské protestní hnutí²⁸.

Novější teorie sociálního hnutí pak formuloval italský sociolog Mario Diani na začátku 90tých let dvacátého století. Dianiho teorie má podobu „nové syntézy“ dosavadních pojetí a tvrdí, že sociální hnutí má minimálně čtyři aspekty: síť neformálních interakcí, sdílení přesvědčení a solidarity, kolektivní reakci na konfliktní situace a jednání, které stojí mimo institucionální sféru a rutinní procedury sociálního života²⁹.

Jiná definice sociálního hnutí je obsažena ve *Velkém sociologickém slovníku*: „*Veřejné uplatňování kolektivních sociálních požadavků, vůči mocenským strukturám, jež má různé zaměření, formu, intenzitu, druh působení, dobu trvání i důsledky.*“³⁰

Jiná charakteristika definuje sociální hnutí jako organizované úsilí významného počtu lidí, kteří se snaží změnit, nebo naopak zachovat nějaký podstatný rys společnosti³¹. Setkáváme se i s velmi stručnou definicí, která hnutí popisuje jako „*veřejnou zájmovou skupinu.*“³²

²⁶ Znebežánek, F. Sociální hnutí, s. 13

²⁷ Znebežánek, F. Sociální hnutí, s. 14

²⁸ Znebežánek, F. Sociální hnutí, s. 27

²⁹ Diani, M. The concept of social movement. Dostupné z:

<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-954X.1992.tb02943.x/pdf>

³⁰ Velký sociologický slovník, s. 373.

³¹ Kopecký, M. Sociální hnutí a vzdělávání dospělých, s. 57.

³² Znebežánek, F. Sociální hnutí, s. 29

Definice pojmu „sociální hnutí“ je tak i nadále předmětem diskusí. O jak obtížně uchopitelný jev se jedná, dokazují problémy při snaze definovat ho. *„Termín sociální hnutí tak označuje jakoby neustále se proměňující, téměř neuchopitelný útvar, jehož vlastnosti jsou často ponechány spíše na obrazotvornosti čtenáře než na jasnosti výkladu.“*³³

³³ Znebežánek F. Sociální hnutí, s. 29

2. HISTORICKÝ KONTEXT VZNIKU A VÝVOJE ŽENSKÉHO HNUTÍ

2.1 Historický vývoj

Z pohledu obecného historického vývoje lze zkoumané období, přibližně určené jako druhá polovina 19. a začátek 20. století, charakterizovat jako dobu, kdy došlo k přechodu od společnosti s dožívajícími prvky feudálního uspořádání k moderní demokratické společnosti respektující lidská práva a svobody. V této kapitole bude věnována pozornost zejména právnímu rámci spolkové činnosti a situaci ve školství. Ty nejvýznamněji ovlivňují činnost spolků a jejich vzdělávací aktivity.

2.1.1 Legislativní rámec spolkové činnosti

Sklonek feudálního uspořádání v Čechách a na Moravě jako součásti Rakouského císařství je spojený s obdobím reakčního metternichovského absolutismu. Jeho hlavní představitelé byli kancléř kníže Metternich (celým jménem Klemens Wenzel Nepomuk Lothar kníže Metternich-Winneburg-Ochsenhausen, vévoda z Portelly), který mu dal jméno, a císař František I. Charakteristické pro metternichovský absolutismus byly konzervatismus a tuhý centralismus. V čele Království českého a Markrabství moravského stála zemská gubernia podléhající přímo centrálním úřadům ve Vídni. Rozhodující roli ve státě hrála armáda, policie a církev. Policie se zaměřovala na sledování politicky podezřelých osob stejně jako státních zaměstnanců a postihovala jakékoliv projevy liberálního smýšlení. Celkově státní uspořádání vedlo k podvázání liberálního smýšlení³⁴. Problematika spolků byla legislativně řešena hlavně v rovině zákazů nedovolených spolků, který vysloveně zmiňuje jeden z nejdůležitějších zákonů rakouského císařství: Všeobecný občanský zákoník z roku 1811. Na zákaz nedovoleného spolčování pak navazovaly odpovídající tresty. Konstruktivní úpravou spolkového práva byla pouze Pravidla pro spolky, která rakouský císař vydal dne 19.10.1843.

Rozpory mezi metternichovským absolutismem a liberálními požadavky reagujícími na vývoj v dalších evropských zemích a na nové sebepojetí národů císařství vedly k revoluci

³⁴ Veber, V. Dějiny Rakouska, s. 378

roku 1848. Přestože revoluce jako taková byla nakonec potlačena, jejím trvalým výsledkem bylo zrušení poddanství jako posledního pouta vázajícího obyvatele venkova k půdě patřící vrchnosti. Bylo tak možné svobodné stěhování lidí do měst, kde se později mohli mimo jiné zapojit do společenského a spolkového života spíše než na vsích. Nově také ústava rakouské říše označovaná jako „Stadionova“, vytvořená v roce 1849 ministrem vnitřní záležitostí Stadionem, zaváděla také právo „*shromážďovati se a spolky zřizovati*“. Praktické uplatnění tohoto práva, byť jen dočasně, řešil patent o prozatímním spolkovém zákonu z roku 1849. Spolky nevýrobní povahy mohly vznikat bez státního povolení, pouze na ohlášení. Spolky, které by si kladly za cíl zasahovat do oblasti zákonodárné nebo výkonné moci, státní povolení mít musely.

Po porážce revoluce došlo za vlády nového císaře Františka Josefa I. k částečnému návratu k předrevolučním poměrům v podobě „bachovského neoabsolutismu“³⁵. Stadionova ústava jako celek nikdy nenabyla platnosti a v nových podmínkách pochopitelně nevstoupila do praxe. Negací v oblasti jejího poměrně liberálního uspořádání práva společnického byl spolkový zákon z r. 1852. Výslovně zakazuje spolky zabývající se záležitostmi, které „*náleží v obor zákonodárství nebo správy veřejné*“, a pro ostatní spolky vyžaduje státní povolení. V oblasti státní správy představuje „bachovský neoabsolutismus“ potvrzení centralismu panujícího před rokem 1848. Přestože právně zůstaly historické země zachovány, přišly o svou politickou svébytnost³⁶.

K dílčímu uvolnění společenských poměrů došlo po pádu ministra Alexandra Bacha a dalších představitelů „bachovského neoabsolutismu“ po porážce Rakouského císařství v Itálii roku 1859. Definitivní podobu pak právní uspořádání pro Čechy, Moravu a Slezsko získalo po další vojenské porážce Rakouského císařství, tentokrát od Pruska, v bitvě u Hradce Králové v roce 1866. Rok poté došlo k Rakousko-uherskému vyrovnání a následnému dualismu, tedy rozdělení Rakouského císařství na dvě v mnoha ohledech oddělené části: Předlitavsko a Zalitavsko podle řeky Litavy protékající dnešním Rakouskem. Čechy, Morava a Slezsko spadaly do tzv. Předlitavska. Byl nově vytvořený systém konstituční monarchie jako definitivní konec období neoabsolutismu. Součástí ústavy platné od roku 1867 (tzv. Prosinčová ústava) byla kromě obecného rozdělení moci výkonné, zákonodárné a soudní

³⁵ Čapka, F. Dějiny českých zemí, s. 78

³⁶ Čapka, F. Dějiny českých zemí, s. 78

také garance občanských práv. Právní úpravu spolkové činnosti obsahoval zákon č. 134/1867 říšského zákoníku o spolkovém právu. Základní právní uspořádání zavedené Prosinčovou ústavou platilo až do vzniku samostatného Československa v roce 1918. Jediná podstatná změna ústavního pořádku během padesáti let platnosti Prosinčové ústavy se týkala volebního práva a jeho postupného rozšiřování. Zákon o spolkovém právu zaváděl zásadu, že záměr založit spolek je třeba oznámit úřadům spolu s předložením stanov spolku. Spolek je pak možné zřídit, pokud to úřady do čtyř týdnů od oznámení nezakáží. Proti případnému zákazu pak bylo možné odvolat se k ministerstvu vnitra. Přes toto zjevně liberální ladění obsahoval zákon některá z dnešního pohledu těžko akceptovatelná omezení, jako zákaz členství žen v politických spolcích.

Po vzniku samostatného Československa upravila občanská práva nová ústava: Ústavní listina Československé republiky ze dne 29. února 1920. V Ústavní listině byly vysloveně odmítnuty výsady plynoucí z pohlaví, rodu nebo povolání, což odpovídalo formálnímu, legislativnímu naplnění požadavků první vlny feminismu. Ústavní listina zajišťovala právo vytvářet spolky za podmínek určených zákonem a možnost rozpuštění spolku omezovala na případy porušení trestního zákona nebo veřejného pořádku. Zákonem podrobněji upravujícím činnost spolků zůstal, po recepci do československého práva, původní rakouský zákon č. 134/1867 říšského zákoníku o spolkovém právu.

2.1.2 Vývoj ve školství

Základní uspořádání školství pro období konce 18. a první poloviny 19. století určoval Všeobecný školní řád pro triviální, hlavní a normální školy z roku 1774. Všeobecný školní řád byl vyhlášen jako součást reformy, kterými císařovna Marie Terezie na území Rakouského císařství zavedla šestiletou všeobecnou vzdělávací povinnost pro děti bez rozdílu pohlaví od 6 do 12 let. V rámci vzdělávací povinnosti zaváděl tři druhy škol. Triviální škola byla typicky jednotřídní vesnickou školou pro výuku čtení, psaní, počtů a náboženství v národním jazyce. Hlavní školy byly zřizovány ve městech, měly 3 třídy a navíc se na nich vyučovala němčina, latina, rýsování, administrativa. Normální školy byly zřizovány v zemských hlavních městech, měly 6 tříd a výuka v nich byla oproti ostatním druhům škol dále rozšířena. Na povinný stupeň škol pak navazovala gymnázia, která však byla určena pouze pro chlapce. Univerzity pak měly sloužit výhradně praktickým věcem a rozhodně ne rozvíjení svobodného vědeckého ducha.

V době metternichovského absolutismu měla rozhodující vliv ve školství církev. Nižší školství bylo zcela podřízeno farářům a vikářům. V době „bachovského neoabsolutismu“ přetrvávaly zásady konzervativismu a centralismu i v oblasti školství.

V roce 1869 byl vydán nový Říšský zákon školní, který zavedl školu obecnou jako jedinou formu nižšího stupně základního vzdělání. Na ní navazovaly vyšší obecná škola, měšťanská škola, gymnázium nebo reálka. Na vyšší obecnou školu a měšťanskou školu pak navazovaly pokračovací odborné školy. Tento školský systém přetrval až do roku 1922

2.2 Vznik ženských spolků a jejich osobnosti

V této kapitole budou stručně představeny některé ženské spolky a jejich klíčové osobnosti. Z důvodů jejich velkého počtu se samozřejmě nemůže jednat o výčet úplný. Budou zde uvedeny především ty spolky, jejichž činnost bude dále zkoumána v druhé části této práce.

Počátky spolkové činnosti v oblasti ženského hnutí lze vysledovat už ve 40tých letech 19. století. Ke skutečnému rozmachu spolků ale dochází až od 60tých let 19. století, kdy začíná vznikat celá řada spolků s různým zaměřením a různými cíli. Postupně, hlavně koncem 19. a začátkem 20. století, se v činnosti ženských spolků začínají objevovat i politická témata. Vznikem samostatného Československa a vyhlášením nové ústavy jsou sice požadavky zákonné rovnoprávnosti mužů a žen naplněny, ale činnost spolků zdaleka neustává, spíše naopak, ve skutečně svobodném prostředí získaly spolky široké možnosti uplatnění.

2.2.1 Zakladatelské období

Za počátek spolkové činnosti zaměřené na ženské vzdělávání lze považovat aktivity Karla Slavoje Amerlinga, pedagoga, spisovatele a zejména vlasteneckého organizátora, který v roce 1839 přišel s iniciativou k založení vzdělávacího ústavu³⁷. S podporou šlechticů Karla Chotka a Lva Thuna škola skutečně v Praze v roce 1842 vznikla pod názvem Budeč. O rok později byla rozšířena o dívčí oddělení. Během několika let se však ukázalo, že Budeč byla vzhledem k omezeným finančním možnostem příliš ambiciózní. V roce 1848 byla prodána budova, kde Budeč sídlila, a Karel Slavoj Amerling se stal ředitelem první vzorové české hlavní školy (pozdějšího učitelského ústavu).

³⁷ Bahenská, M. Počátky emancipace žen v Čechách, s. 10

Ve stejné době působila v Praze také průkopnice dívčího vzdělávání Bohuslava Rajská, vlastním jménem Antonie Reissová. Rajská měla německé rodiče, kteří do Čech utekli v době napoleonských válek. V Rožmitále pod Třemšínem, kde se usadili, patřil k jejich nejbližším přátelům obrozenecký učitel a hudební skladatel Jakub Jan Ryba. I později, když její rodiče po Rybově smrti odešli do Prahy, se pohybovala ve vlasteneckém prostředí. Byla přítelkyní Boženy Němcové a Josefa Kajetána Tyla, spolupracovala s K. S. Amerlingem. Nejprve v roce 1839 založila Společnost dívek českých s cílem vychovávat vlastenecky smýšlející matky a učitelky. Roku 1843 pak otevřela soukromý dívčí ústav v pražské Vodičkově ulici. Rajská také jako první jasně popsala problém, který bude aktuální i pro řadu jejích následovnic, a to nutnost volby mezi vlastním zaměstnáním a manželstvím, rodinou³⁸. Skloubit obojí dobové měšťanské prostředí neumožňovalo a tak i Bohuslava Rajská ukončila svoji veřejnou činnost v roce 1845, kdy se provdala za českého vlasteneckého spisovatele a politika Františka Ladislava Čelakovského. Dívčí ústav ale v duchu zásad Rajské fungoval dále pod vedením Eleonory Jonákové.

V revolučním roce 1848 na krátkou dobu vznikl Spolek Slovanek, který vedly Honorata Zapová, Johanna Fričová a Svatava Amerlingová. Na něm lze nejlépe ilustrovat omezení prvních ženských spolků ze zakladatelského období 40tých let 19. století: úzkou základnu ženských spolků bez zapojení nebo i jen informovanosti širší veřejnosti³⁹. Johanna Fričová byla sestra Bohuslavy Rajské, Svatava Amerlingová byla manželka K.S. Amerlinga.

Pouze Honorata Zapová nepřišla z okruhu spolků zmíněných už v předchozích odstavcích. Narodila se roku 1825 jako Honorata z Wiśniowských v prostředí drobné haličské šlechty. Do českého vlasteneckého prostředí jí přivedl její manžel, pozdější vlastenecký historik, středoškolský profesor a publicista, Karel František Zap. Se Zapem nejdříve žila ve Lvově, kde pracoval jako úředník v účetní kanceláři. V roce 1845 se přestěhovali do Prahy. Kromě politického angažmá v roce 1848 a pokusu o reformu dívčího školství byla také literárně činná. Až po její předčasné smrti v roce 1856 vyšla kniha *Nezabudky, Dar našim panám*. Toto volné zpracování polské předlohy *Památka po dobré matce* se dočkalo v 19. století ještě několika vydání.

³⁸ Bahenská, M. Počátky emancipace žen v Čechách, s. 14

³⁹ Bahenská, M. Počátky emancipace žen v Čechách, s. 24

K útlumu spolkové činnosti vedla i porážka revoluce roku 1848. V 50. letech byl jediným povoleným spolkem v Čechách Spolek sv. Ludmily, který působil v Praze od roku 1851. Spolek vznikl jako reakce na neutěšenou ekonomickou situaci monarchie, která se zadlužila neúspěšnými pokusy o investice do ekonomického rozvoje. Na oblast vzdělávání a školství potom naprosto chyběly prostředky⁴⁰. Předsedkyní spolku sice byla hraběnka Kristina Schönbornová, ale největší význam pro činnost Spolku sv. Ludmily měla osobnost Marie Riegrové-Palacké. Marie Riegrová-Palacká se narodila roku 1833 v rodině Františka Palackého. Celý její život výrazně ovlivnila filozofie Bernarda Bolzana, kterou jí zprostředkoval kněz František Schneider. Celý svůj život se snažila v praxi naplňovat Bolzanovy ideály filantropie jako naplnění lidského života. Nebyla nikdy zastávkyní radikální emancipace. Žena měla podle ní pomáhat a podporovat úsilí mužů, hlavně v oblasti sociální a výchovatské⁴¹.

2.2.2 Rozvoj spolkové činnosti

V 60tých letech pokračovala činnost Spolku sv. Ludmily. Marie Riegrová-Palacká se snažila, za cenu sporů se zakládajícími členkami, prosadit orientaci spolku na vzdělávání chudých dívek. To se jí podařilo v roce 1865, kdy se stala jednatelkou spolku, byly vydány nové stanovy a zahájila svou činnost ženská průmyslová škola. Kromě práce ve Spolku sv. Ludmily dala Marie Palacká-Riegrová, spolu se Sofií Podlipskou, Karolinou Světlou a Věnceslavou Lužickou-Srbovou, v roce 1863 podnět ke vzniku Českého výrobního spolku. Český výrobní spolek pak byl založen s pomocí Františka Palackého a Vojty Náprstka.

V 60. letech dochází po politickém uvolnění k podstatnému nárůstu počtu spolků. V Praze vznikl z iniciativy Vojty Náprstka a Karoliny Světlé v roce 1862 Americký klub dam. Vojta Náprstek, všestranná osobnost, sběratel, propagátor technického pokroku, cestovatel, turista a zastánce ženských práv, si předsevzetí založit klub dam přivezl z Ameriky, kde strávil deset let po porážce revoluce roku 1848. Pro praktické fungování spolku byla rozhodující jeho schopnost překonávat rozpory a potlačovat malicherné půtky⁴². Karolina Světlá byla především spisovatelka. Narodila se v roce 1830 do pražské měšťanské rodiny,

⁴⁰ Neudorfllová M. České ženy v 19. století, s. 40

⁴¹ Bahenská, M. Počátky emancipace žen v Čechách, s. 60

⁴² Bahenská, M. Počátky emancipace žen v Čechách, s. 75

kteřá jí v mládí zajistila vzdělání. Její manžel, učitel hry na klavír Petr Mužák, ji uvedl do vlastenecké společnosti, kde jí nejvíc ovlivnili Jan Neruda a Božena Němcová. Její obsáhlé literární dílo obsahuje celou řadu románů, ty nejvýznamnější se odehrávají v podještědí, místě původu jejího manžela. K okruhu členek Amerického klubu dam patřily také Sofie Podlipská, sestra Karoliny Světlé a stejně jako ona také spisovatelka nebo Eliška Krásnohorská.

Zcela výjimečným spolkem ve své době byl v roce 1869 založený Tělocvičný spolek paní a dívek pražských. Iniciativu k jeho založení vyvolal Miroslav Tyrš, jeden ze zakladatelů Sokola. První předsedkyní spolku byla výše zmiňovaná spisovatelka Sofie Podlipská. Další zakládající členkou byla Kateřina Fügnerová, manželka Jindřicha Fügnera, Tyršova nejbližšího spolupracovníka v Sokole. Osobní vazby na Sokol se projevovaly v určité podřízenosti Sokolu⁴³ a nakonec v postupném začlenění do Sokola, které bylo završeno v roce 1912.

Na přelomu 60tých a 70tých let 19. století přestává být spolková činnost omezena na Prahu. První ženský spolek na Moravě se objevuje v Brně, městě s výrazným vlivem Němců. Roku 1870 zde byl založen spolek Vesna. Původně vznikl jako spolek pěvecký a od počátku spolupracoval s Besedou brněnskou, mužským sborem spolku Sokol. Proto se krátce po založení Vesny objevily snahy o začlenění Vesny do Besedy brněnské. Především díky zakládajícím členkám A. Teplé a M. Helceletové byl tento krok nakonec zamítnut. Naopak došlo k rozšíření dosavadní pěvecké činnosti, čemuž spolek přizpůsobil i svůj název, a do roku 1872 se jmenoval Ženská vzdělávací jednota Vesna. Přední místo mezi osobnostmi spojenými s Vesnou zaujímá Eliška Machová⁴⁴, která byla jednatelkou Vesny zvolena v roce 1885. Eliška Machová se narodila v roce 1858 v tkalcovské rodině v Brně, kde také vyrůstala a vystudovala učitelský ústav. Po absolvování studia odešla učit do Kunštátu. Do spolku Vesna vstoupila v roce 1882 a kromě vzdělávání dívek se věnovala sociální problematice a založila tzv. poptávrnu pro absolventky Vesny. Poptávárna měla roli zprostředkovatelny práce vhodné pro tyto dívky. Kromě toho se věnovala organizační činnosti

⁴³ Bahenská, M. Počátky emancipace žen v Čechách, s. 100

⁴⁴ Dorazilová, M. Vývoj pokrokového ženského hnutí na Moravě, s. 3

v ženském hnutí v rámci celé Moravy: podílela se na vzniku Moravsko-slezské organizace ženské v roce 1898 a v roce 1899 na založení Moravské ústřední útulny ženské v Brně⁴⁵.

Kromě Brna se spolkový život začíná rozvíjet i v menších moravských městech. V roce 1874 vznikl ve Vyškově spolek Vlasta (plným názvem Sdružení pokrokových žen vyškovských Vlasta) vynikající v rámci Moravy svou kulturní činností⁴⁶. Spolek vznikl přímo podle vzoru brněnské Vesny.

70tá léta přinesla další rozvoj spolkové činnosti i v Praze, kde od roku 1871 působil Ženský výrobní spolek český. Na jeho vzniku se podílely už dříve známé osobnosti: Karolina Světlá, Marie Riegrová-Palacká nebo Sofie Podlipná, které kromě jiných podepsaly *Provolání k paním a dívkám českomoravským* vyzývající k založení tohoto spolku. Jejich účast, stejně jako účast Ludmily Barbory Šimáčkové (švagrová Vojty Náprstka), potvrzují už dříve zmíněnou personální provázanost ženských aktivit⁴⁷.

Zájem o ženské vzdělávání a spolkovou činnost vzrůstá v 80tých letech, pro která je typické zakládání dalších spolků, tentokrát už výhradně ženami⁴⁸. Mezi takové spolky patřil i spolek Domácnost' a stejnojmenná kuchařská škola, založené roku 1885. Spolek Domácnost' vznikl u příležitosti stého výročí narození Magdaleny Dobromily Rettigové a byl vyvrcholením spolkových snah Věnceslavy Lužické-Srbové. Věnceslava Lužická-Srbová, narozená v roce 1835, se kromě činnosti v řadě spolků věnovala literatuře. Byla autorkou mnoha výchovných knih pro dívky, které za nejdůležitější povolání ženy označují domácnost a rodinu⁴⁹.

2.2.3 Přelom 19. a 20. století

V roce 1890 založila Eliška Krásnohorská v Praze Spolek pro ženské studium Minerva. Hlavním smyslem existence tohoto spolku bylo provozování stejnojmenného gymnázia, prvního dívčího gymnázia ve střední Evropě. Eliška Krásnohorská na otevření takové dívčí

⁴⁵ Dorazilová, M. Vývoj pokrokového ženského hnutí na Moravě, s. 4

⁴⁶ Burešová, J. Počátky veřejné a společensko-politické aktivity liberálně založených žen na Moravě. In: *Historica Olomucensia*, s. 80

⁴⁷ Bahenská, M. Počátky emancipace žen v Čechách, s. 105

⁴⁸ Bahenská, M. Počátky emancipace žen v Čechách, s. 122

⁴⁹ Bahenská, M. Počátky emancipace žen v Čechách, s. 125

vzdělávací instituce pracovala cílevědomě dvacet let a jeho úspěšné dosažení považovala za svůj největší životní úspěch⁵⁰. Krásnohorská byla mladší než jiné osobnosti ženského spolkového života představené v předchozích kapitolách. Narodila se v Praze v roce 1847 a vzdělání získala zejména v již existujících dívčích školách, v rodině i vlastní četbou⁵¹. Kromě práce na založení dívčího gymnázia, byla činná i literárně. Věnovala se publicistice, byla redaktorkou *Ženských listů*. Psala také básně, romány a libreta ke známým operám svého přítele Bedřicha Smetany (Hubička, Tajemství). Byla na svou dobu velmi vzdělaná a sečtělá, v jejích výsledcích na poli ženské spolkové činnosti sehrálo pozitivní roli i to, že se nikdy nevdala. Vedly k tomu zejména zdravotní důvody: od šestnácti let trpěla kloubovým zánětem rukou.

S rozvojem vzdělávání bezprostředně souvisel vznik spolků sdružujících přímo učitelky v návaznosti na to, že od roku 1869 bylo ženám umožněno vykonávat tuto profesi. V Čechách to byl Spolek českých učitelek a na Moravě pak Jednota učitelek moravských. Spolek českých učitelek byl založen v Praze roku 1874 s cílem zajistit členkám přehled o aktuálním dění v oblasti pedagogické, kulturní i společenské s ohledem na národní uvědomování. Jednota učitelek moravských byla založena v Brně v roce 1902. Oba spolky měly podobné cíle a úzce spolupracovaly.

Pro 90tá léta je charakteristické, že v zaměření spolků se začínají objevovat politická témata, zejména požadavek všeobecného, tedy i ženského volebního práva. Prvním takovým spolkem byl Ústřední spolek českých žen, který byl založen v průběhu prvního sjezdu československých žen v roce 1897, kde poprvé otevřeně požadavek ženského volebního práva zazněl.

Na začátku 20.století vznikl další spolek orientující se, kromě vzdělávání žen, i na cíle v politické oblasti: Ženský klub český. Určující osobnosti tohoto spolku byly Teréza Nováková, Františka Plamínková a Marie Tůmová, členkami byly i Charlotta a Alice Masarykovy. Přestože Teréza Nováková patřila mezi významné osobnosti českého vlasteneckého života, její matka byla Němka a k českému vlastenectví jí převedl zejména její otec. Nováková byla stejně jako řada dalších osobností spolkového života především spisovatelkou.

⁵⁰ Neudorfllová, M. České ženy v 19. století, s. 90

⁵¹ Neudorfllová, M. České ženy v 19. století, s. 90

V činnosti Ženského klubu českého zdůrazňovala především vzdělávací činnost. Naproti tomu Františka Plamínková, která vystudovala učitelský ústav v Praze a jako učitelka i skutečně působila, se veřejně angažovala především v oblasti a politické a oblasti boje za všeobecné volební právo. V roce 1905 stanula v čele Výboru pro volební právo žen. V politické činnosti se Plamínková uplatnila zejména po vzniku samostatného Československa, kde byla několikrát zvolena do Národního shromáždění.

Toto je jen zkrácený a stručný nástin vývoje spolků a aktivit žen, které zakládaly ženské spolky, jež se staly součástí hnutí za ženská práva. Analyzovat cíle, které si ženské spolky v rámci ženského hnutí ve svých aktivitách kladly, popsat a zhodnotit převážně výchovné a volnočasové aktivity, jako jejich nedílné součásti a metody, které byly použity k jejich dosažení, je obsahem další části mé práce.

3. METODOLOGIE

Pro výzkumnou část bakalářské práce jsem zvolila kvalitativní výzkum. Pod pojmem kvalitativní výzkum „rozumíme jakýkoli výzkum, jehož výsledků se nedosahuje pomocí statistických procedur nebo jiných způsobů kvantifikace. Může to být výzkum týkající se života lidí, příběhů, chování, ale také chodu organizací, společenských hnutí nebo vzájemných vztahů.“⁵² Právě na tyto oblasti se můj výzkum zaměřil, neboť jednotkou analýzy byly ženské spolky působící na území Čech a Moravy v 2. polovině 19. století a na počátku 20. století. Metoda kvalitativního výzkumu byla použita, protože „Kvalitativní metody se užívají k odhalení a porozumění tomu, co je podstatou jevů“⁵³.

Jednalo se o proces hledání porozumění konkrétního lidského problému, o snahu proniknout do hloubky a daný problém pochopit. Stejně tak se jednalo o snahu o získání detailních informací o určitém jevu, které se kvantitativními metodami obtížně podchycují⁵⁴.

Postup výzkumu zahrnoval tradiční fáze obsahující studium literatury, vytvoření teoretického rámce problematiky ženských spolků a formulaci výzkumných otázek. „Výzkumné otázky tvoří jádro každého výzkumného projektu. Plní dvě základní funkce: pomáhají zaostřit výzkum tak, aby poskytl výsledky v souladu se stanovenými cíli, a ukazují také cestu, jak výzkum vést“⁵⁵.

Stanovila jsem následující výzkumné otázky:

1. Co bylo cílem ženských spolků v rámci vzdělávání žen?
2. Jakým způsobem spolky ženy vzdělávaly?

Na základě takto stanovených otázek jsem zvolila způsob sběru dat. Při studiu primárních a sekundárních zdrojů jsem v textu nacházela témata a pojmy, které jsem postupně třídila, organizovala a doplňovala. Při porovnávání témat a pojmů jsem ty, u kterých se mi zdálo, že náležejí k podobnému jevu, sdružila do subkategorí. Tyto subkategorie jsem pak seskupi-

⁵² Strauss, A., Corbinová, J. Základy kvalitativního výzkumu, s. 10

⁵³ Strauss, A., Corbinová, J. Základy kvalitativního výzkumu, s. 32

⁵⁴ Strauss, A., Corbinová, J. Základy kvalitativního výzkumu, s. 32

⁵⁵ Švaříček, R., Šedřová, K. Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách, s. 69

la pod abstraktnější název kategorie. Poslední krok představoval popis definovaných kategorií.

Jako pramenný zdroj druhé části mé práce jsem využila publikace historiček M. Lenderové, M. Neudorflové, M. Bahenské a také sborník z konference pořádané v roce 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy vydaný pod názvem *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě v 2. polovině 19. století*. Velmi důležitým zdrojem informací byl pro mne dobový tisk, konkrétně ženské časopisy *Ženské listy*, *Lada*, *Ženská revue*, *Ženský obzor* a další, jejichž jednotlivé ročníky jsou přístupné v Moravské zemské knihovně v Brně. Jako zdroj mi dále posloužily pamětní knihy spolků Vesna, Vlasta a Libuše, které byly sepisovány k různým výročím spolků na základě archivů a kronik, které vedly samy členky spolků. Zajímavým a poučným vhledem do života žen pro mne byla také literární díla představitelk českého ženského hnutí.

4. KATEGORIE Č. 1 CÍL

V této kapitole bude věnována pozornost cílům, kterých chtěly představitelky ženského hnutí a ženské spolky dosáhnout svou činností ve vzdělávací a výchovné oblasti. Co vlastně chtěly spolky své členky nebo i širší veřejnost naučit a k jakému účelu měly být získané znalosti a dovednosti využity.

4.1 Subkategorie: Soukromá sféra - matka, manželka, hospodyně (zdraví, osvěta)

Z pohledu publikace vlastní literární tvorby nebo jiných forem veřejné činnosti, jako je například pořádání kurzů, byla nejstarší představitelkou ženského hnutí u nás Magdalena Dobromila Rettigová. Převážná část cílů její činnosti směřovala do soukromé sféry. Úlohu žen viděla v domácnosti, v péči o rodinu, o děti. Její cíle sice byly vlastenecké, ale za prostředek pro jejich dosažení považovala, kromě bezvadně provedených domácích prací, nejvýše rodinnou výchovu dětí k vlastenectví. Ve spisku *Mladá hospodynka w domácnosti, gak sobe pocjnati má, aby swé i manželowy spokogenosti dossla* z roku 1840 uvádí jako hlavní cestu ke spokojenému manželství zbožnost, ctnost, pořádnost a pracovitost. O pořádku pak píše „ve všem, od nejmenšího po největší jest základem dobrého hospodářství pořádek.“⁵⁶ S pořádkem a čistotou domácnosti pak souvisí i čistota oblečení a těla, se kterou na Rettigovou navázaly další představitelky ženského hnutí. Honorata Zapová doporučuje: „Časté užívání lázní jest velmi zdravé, a když to není možné, aspoň myj se každodenně celá studenou vodou. Nic neudrží zdraví více i krásu, jako voda a povětrí.“⁵⁷

„Co může nás více zajímati a překvapiti v dobře uspořádaném domě, než mladá a veselá ...hospodyně? ...ona o všechno pečuje, všude své bedlivé oko má a ví, co se v každém koutě děje, krátce řečeno, jest duší celého domu, osou, okolo které se všechno točí, vzorem pro známé i služebné, rozkoší muže, ozdobou své rodiny.“⁵⁸ zdůrazňuje význam pracovitosti v domácnosti Honorata Zapová. Podobně vyzdvihuje pro ženu domácnost před vzděláním nebo jiným zaměstnáním: „Život domácí jest okres, jež Bůh nám ženštinám určil, tiché

⁵⁶ Rettigová, M. D. *Mladá hospodynka w domácnosti...*, s. 16

⁵⁷ Zapová, H. *Nezabudky. Dar našim pannám*, s. 13

⁵⁸ Zapová, H. *Nezabudky. Dar našim pannám*, s. 22

šťěstí v míru a v pokoji jest jediný cíl, kterého dosáhnouti snažiti se máme. Ženštině nesluší, odevzdati se úplně světu i naukám; u každé má jehla první místo zaujímati; knihy, v které vydání domácí zapisujeme, více sobě vážiti máme než not a románu.“⁵⁹

Cílem vzdělání mělo být podle dobového náhledu okolo poloviny 19. století uplatnění ženy v rodině, v domácnosti, aby se „*vycvičila na řádnou hospodyní, ve společnosti se zaskvěla a dobře se provdala.*“⁶⁰ Tato představa o roli žen byla sdílěna většinou společností včetně většiny žen, které akceptovaly, že jejich uplatnění ve společnosti je omezené jen na dobu před založením rodiny. Vlastenecké přesvědčení se dále mělo projevovat pouze při výchově dětí. Podobným způsobem uvažovala o vzdělání žen i Sofie Podlipská. I ona viděla ve vzdělání pouze cestu, jak ženě umožnit lépe pečovat o rodinu v duchu jejího ideálu české manželky: „*Celý den na nohou, vše míti sama v rukou, večer pak vedle milého muže posedět.*“ A dále pokračuje v úvahách o roli muže a ženy: „*...nikdy se nepovznese emancipace našeho pohlaví na stupeň ten, aby žena emancipací touto zapomněla býti matkou a ženou, pěstitelkou a ošetřovatelkou.*“⁶¹

Stejný nebo podobný cíl sledovala i řada dívčích škol, které kladly značný důraz na výuku ručních prací. Ve Vyšší dívčí škole byly v době jejího vzniku roku 1863 ruční práce předmětem s nejvyšší hodinovou dotací. Ještě i v roce 1888 měly ruční práce takový význam, že byla zřízena samostatná funkce dozorkyně při vyučování ručních prací, kterou vykonávala Marie Riegerová-Palacká. Riegerová-Palacká vůbec zastávala názor, že role žen je hlavně pomoc mužům v jejich úsilí, a to činností v oblasti výchovatelské případně sociální.

Zcela do soukromé sféry byla orientována činnost spolku Domácnost', který vedl i stejnojmennou kuchařskou školu. Ve spolkových stanovách bylo přímo uvedeno, že cílem spolku je „*vychovávat české dívky v duchu domácího a vyučovat je v umění kuchařském i ve všech oborech domácího hospodářství.*“⁶² Spolek se odvolával na osobnost Magdaleny Dobromily Rettigové a první akcí, kterou uspořádal, byla kuchyňská výstava u příležitosti stého výročí jejího narození. Stejným směrem byly zaměřeny i přednášky Domácností po-

⁵⁹ Zapová, H. Nezabudky. Dar našim pannám, s. 25

⁶⁰ Krásnohorská, E. Vzpomínky na Karolinu Svetlou a Sofii Podlipskou. In Počátky emancipace v Čechách, s. 18

⁶¹ Podlipská, S. Listy staré vychovatelky k někdejší schovankám, s. 34

⁶² Bahenská, M. Počátky emancipace žen v Čechách, s. 124

řádané. Cílem výuky vaření ve spolku Domácnost' nebylo připravit ženy na práci profesionální kuchařky, ale zkvalitnit práci ve vlastní domácnosti, pro vlastní rodinu.

K mírné změně dochází až na konci 19. století. Lze vysledovat myšlenku na ulehčení domácích prací a překonání neměnných velmi pracných postupů takových úkonů jako bylo třeba praní. Objevují se různé přístroje ulehčující domácí práce. Toto vše má za cíl vytvořit si volný čas.

Pouze okrajová pozornost byla věnována intimní sféře vztahů mezi mužem a ženou, kde osvěta a informovanost byly naprosto minimální. Spisovatelka V. Javořická, narozená 1890, líčí začátky soužití svých rodičů: „*V hotelu tatínek požadoval pokoj, ale maminka prosila, aby objednal dva. Nemohla si prý představit, že by se mohla svlékat před tímhle cizím pánem.*“⁶³ Ženské emancipační hnutí obecně se záležitostmi sexuálního osvobození a osvěty nezabývalo. K otázkám "pohlavní zdravotní" se sice vyjadřovaly první (české) lékařky, ale jejich znalosti o intimním životě byly převážně zprostředkované od jejich vlastních klientek. Samy totiž až do konce první světové války byly velmi pravděpodobně bez vlastních sexuálních zkušeností: do manželství do té doby nevstupovaly a mimomanželské sexuální vztahy byly stále nepřipustné. Tím byl jejich pohled nutně zkreslený.⁶⁴

V oblasti manželského soužití byla ženě přisuzována trpná role. Žena měla snášet mužovo chování: „*Manželka musí ztajiti svůj žal. Manžel nesmí míti ani potuchy, že o jeho nevěře ví, nebo pak teprve je ztracen. Mužský vzdor se vzbouří hrdost' se v něm probudí. Zastydí se před ženou a, ale v tomto pokoření zmírá jeho úcta k manželce i láska.*“ [La, XI, 1899, 5, s. 3]

Větší pozornost byla věnována záležitostem hygieny a osvěty v oblasti zdravotní: „*Odbor hygienický staral se o to, aby poučil ženu českou o nejdůležitějších základech hygieny, poněvadž v rukou ženiných spočívá výchova a výživa dítek, příprava zdraví lidskému přiměřených pokrmů, ošetřování nemocných, vytápění příbytků atd. atd.*“ [ŽLy, XXVIII, 1900, 4, s. 90]. Často zmiňovaným tématem byly také šněrovačky (korzety) a jejich škodlivost zdraví. Odsudek šněrovaček byl publikován jak v časopisech, tak v dobové zdravotně

⁶³ Javořická, V. Můj život, s. 13

⁶⁴ Lenderová, M. Z dějin české každodennosti, s. 163

literatuře. Skutečný konec jejich nošení ale nepřinesla osvěta, nýbrž světová válka, která vedla k tomu, že ženy musely začít vykonávat i do té doby mužské práce⁶⁵.

V duchu cílů uvedených v této kapitole měla tedy žena-matka vést děti k vlastenectví a učit je správně používat český jazyk. Jiné výchovné cíle se od ženy nečekaly. Jako manželka měla přijmout podřízenou roli. Svého muže měla ve všem podporovat tolerovat jeho chování, i kdyby s ním nesouhlasila. Pokud by se z podřízené role chtěla vymanit, byla vedena k vědomí, že muž to nebude akceptovat. Jako hospodyně měla především pečovat o domácnost, o kuchyni, vařit vydatná a chutná jídla. Zároveň ale měla věnovat dostatečnou pozornost hygieně a zajistit tak podmínky pro zdravý růst dětí.

4.2 Subkategorie: Veřejná sféra - ekonomická soběstačnost cestou vzdělání

Po celé 19.století bylo v měšťanském prostředí problémem materiální zabezpečení neprovdaných dcer. Dívky byly většinou vedeny pouze k péči o domácnost. Pokud se neprovdaly, byly v rodině chápány jako přítěž. Domácí práce totiž nemohla přispět k příjmům rodiny. Neprovdané ženy měly jen minimální možnost najít si zaměstnání, protože jim chyběla jakákoliv kvalifikace. U žen z chudých poměrů bylo společensky akceptovatelné, že vykonávaly nekvalifikované, pomocné práce jako posluhování v bohatších domácnostech, praní prádla nebo nošení vody, případně pracovaly ve vznikajících továrnách, především textilních, nebo v zemědělství. U žen z měšťanského prostředí něco takového tehdejší společnost neakceptovala.

Určitou inventuru možností profesního uplatnění provádí Sofie Podlipská: „*Proberme nyní tvoje prostředky a dráhy života....otec má nyní skrovného postavení ve velkém obchodu. Pomýšlej zda-li by v tomto závodu pro tebe jakéhosi místečka nebylo?...Kromě obchodu máš otevřenou dráhu vychovatelskou....Umělecká a spisovatelská dráha jest ženám rovněž otevřena....Jest kromě uvedených činností ještě mnoho jiných, jimiž by žena samostatné postavení získati si mohla, avšak v poměrech našich jsou jen výjimečné, obyčejně vykonávají je mužové.*“⁶⁶ Z kvalifikovaných povolání byla ženám přístupná v druhé polovině 19.

⁶⁵ Lenderová, M. Z dějin české každodennosti, s. 113

⁶⁶ Podlipská, S. Listy staré vychovatelky k někdejší schovankám, s. 25-26

století v podstatě jen profese učitelky, ale to ještě jen za omezujících podmínek. Učitelky mohly vyučovat pouze na školách dívčích, nebo v nižších ročnících chlapeckých škol. Učitelky pobíraly nižší plat než učitelé a práce ve škole byla podmíněna celibátem⁶⁷ (přesně formulováno, vdaná žena mohla dále pracovat jako učitelka jen se svolením okresní školské rady). Tato úprava postavení učitelek byla předmětem Říšského zákona školního z roku 1869, tzv. Hasnerova zákona, který platil až do roku 1919.

V době druhé poloviny 19. století byla také ze strany mužů i žen rozporuplně hodnocena snaha dívek studovat. Muži pohlíželi na ženy snažící se o vyšší vzdělání jako na nežádoucí konkurenci. Toho si byly vědomy samy ženy a snažily se mužům vysvětlit mylnost jejich názoru: „*Rovněž nevěříme, že se brání mnozí muži jen za tou prý příčinou emancipaci ženského pohlaví, jelikož se obávají – konkurence...Všecky výboje nové doby měly za touto příčinou množství odpůrců, totiž že připraví mnoho lidí o výdělek; ale brzo se ukázalo, že je prospěch jich pro celek stokrát větší než škoda, již vytrpěl sem tam jednotlivec*“ [Kv, II, 1867, II.pololetí, 8, s. 68]. Za výjimku lze považovat Vojtu Náprstka, který už v 60tých letech požadoval pro ženy vzdělání, které bude prostředkem obživy⁶⁸.

Jak dokládají výsledky absolventek Průmyslové školy v letech 1866 a 1867⁶⁹, daleko snazší pro ženy bylo najít si práci manuální. Nejsnáze bylo možné najít práci u šití prádla a šatů na šicím stroji, leštění zlata a stříbra nebo malbě na porcelán. Naopak nejméně úspěšné byly, přesně v duchu výše uvedeného určení ženských profesí, žákyně oboru účetnictví. Podobné výsledky měl i v 90tých letech Ženský výrobní spolek český, který zaměstnával okolo 40 švadlen, a nabízel ve spolkovém obchodě jak hotové výrobky, tak šití na zakázku. Prostředkem k hledání obživy byla Ženskému výrobnímu spolku českému i zprostředkovatelná práce. Podobně spolek Vesna v Brně zřídil roku 1888 vlastní kancelář, označovanou jako „poptavárna“. Jejím cílem bylo opatřování pracovních míst především absolventkám Vesniny pokračovací školy.

I přes dílčí obtíže ekonomicky aktivních žen přibývalo, a patrně to bylo zejména u učitelek, kterých na sklonku 19.století učilo na veřejných školách v Království českém téměř 30%.

⁶⁷ Bahenská, M. Ženy na stráž, s. 60

⁶⁸ Bahenská, M. Počátky emancipace žen v Čechách, s. 81

⁶⁹ Bahenská, M. Počátky emancipace žen v Čechách, s. 65

V té době začíná být aktuální otázka vysokoškolského vzdělání žen. Když Kateřina Gundligová zažádala o zápis jako řádná posluchačka na základě úspěšně složené maturitní zkoušky, reakce univerzity byla poněkud vyhýbavá: „*Zástupcové filosofické fakulty předložili žádost její akademickému senátu, který se na tom usnesl, aby byly vyzvány všechny 4 fakulty ku podání dobrozdání, mají-li býti ženské za řádné posluchačky na vysokých školách pražských přijímány.*“ [ŽLy, IV, 1876, 3, s. 48]. Inspirativní byly pro české ženy určitě i případy ze zahraničí: v Londýně od roku 1872 fungující ženská nemocnice, která „*slouží zároveň posluchačkám medicínské školy pro ženské (Medical School for Women) co praktické učiliště, kde se k veledůležitému úkolu pod návodem zkušených lékařek vzdělávají mohou*“ [ŽLy, IV, 1876, 3, s. 48]. Ve Švýcarsku Dr. Heim-Vogtlinová jako první vykonávala lékařskou praxi. Tamtéž také Anna Bayerová a Julie Kurková jako první české ženy úspěšně absolvovaly lékařskou fakultu.

Názor prezentovaný v *Ženských listech* byl jasný: „*připustíme ženy k vyššímu studiu...poskytněme jim veškeré prostředky ku vzdělání tak jako mužům poskytnuty jsou*“ [ŽLy, IV, 1876, 4, s. 51]. Předlitavská vláda ale, ve shodě s míněním univerzity („*fakulty vyslovily se vesměs...proti ženskému studiu vyšších škol vůbec*“ [ŽLy, IV, 1876, 4, s. 50]) rozhodla jinak. Podle nařízení z roku 1878 byly ženy z řádného univerzitního studia vyloučeny až do roku 1897 (pro filozofickou fakultu) resp. 1900 (pro lékařskou fakultu). Absolvoování filozofické fakulty umožňovalo ženám nastoupit jako středoškolské profesorky, absolvoování domácí lékařské fakulty pak umožňovalo vykonávat lékařskou praxi kdekoliv v Rakousku. Před otevřením lékařské fakulty ženám tak mohly ve Švýcarsku promované doktorky Bayerová a Kurková vykonávat praxi jen v Bosně a Hercegovině. Bylo to dáno zvláštním právním statutem Bosny a Hercegoviny, která sice spadala pod faktickou pravomoc vídeňské vlády, ale formálně nepatřila do Předlitavska, ale do turecké Osmanské říše.

Na přelomu 19. a 20. století ženy pracovaly v podstatné míře i jako administrativní pracovnice: úřednice, sekretářky, telegrafistky, písárky. Šíří možného uplatnění žen na trhu práce dokládá i název knihy Josefa Kafky, autora vědecko-populárních spisů a hlavním povoláním ředitele geologicko-paleontologických sbírek Národního muzea v Praze: *350 ženských povolání: Příručka nezbytná pro rodiče, jejich zástupce, vychovatele, rádce mládeže dívčí, dívky i ženy všech tříd, jež připravují se k manželství a hledají povolání a výtělek z roku 1916.*

Práce ale pro řadu žen byla pouze ekonomickou nutností a hned jak se naskytla příležitost k sňatku, vdaly se a zůstaly v domácnosti. Dokonce i mezi učitelkami se objevil názor: „*Učitelství se pro ženy nehodí, a ženy se nehodí pro učitelství. Učitelství jest pro ženy pouhou otázkou žaludkovou: Jdou k němu s vnitřním odporem, bez lásky, donuceny byvše nepřekonatelnými vnějšími poměry, ale šťastny v něm nejsou. Proto kde mohou, prchají vši mocí z něj ke krbu rodinnému.*“ [ŽO, I, 1896, 9, s. 134].

Ženské spolky působily směrem k veřejné sféře jednak přímo svými vzdělávacími a výchovnými aktivitami, jednak nepřímým tím, že se snažily zpřístupnit ženám možnosti vzdělání na veřejných školách. Snažily se tak ženám otevřít možnost samy se uživit, pokud o to ženy měly zájem nebo pokud to bylo ekonomicky nezbytné. V této snaze bylo ženské hnutí úspěšné.

4.3 Subkategorie: Volební právo a politická činnost

Politická činnost, spojená především s bojem za volební právo žen, se v ženském hnutí objevuje podstatně později než snaha o přístup ke vzdělání a k pracovnímu uplatnění. Tedy až žena, alespoň do určité míry vzdělaná a ekonomicky činná, si uvědomovala potřebu politického uplatnění a začala prosazovat svá práva v politické oblasti.

„*Politisování v pravém slova smyslu není zlem, ani zbytečností, ale potřebou, ba povinností jednotlivců. A je-li tedy faktorem tak důležitým, nesmí být obehnána zdí před polovicí člověčenstva – před ženami. A není také. Jako má žena práva k životu, k práci k umění, ba i k vědě, má je i k politice.*“ [ŽLy, V, 1878, 7, s. 99]. Tak Irma Geisslová vyjádřila jako jedna z prvních zájem žen o politické dění.

Výrazněji se politické aktivity objevují až na přelomu 19. a 20. století. 1. sjezd československých žen (květen 1897) rozšířil dřívější požadavek rovného přístupu k práci a ke vzdělání o požadavek stejných politických práv a občanských povinností pro muže i pro ženy. Konkrétnější obsah získaly politické požadavky v „Provolání 1904“ „*V poslední době volá se s mnohých stran po všeobecném rovném hlasovacím právu a zahajuje se práce na jeho dosažení. Tentokrát nesmějí z řad voličstva býti vypuštěny ženy, občanky plnoleté, pracující, zdravých smyslů, jako stalo se to v letech devadesátých za ustavení páté kurie voličské, čím spravedlnosti a lidskosti bylo přímo udeřeno v tvář.*“ [ŽS, VIII, 1904, s. 130]. Součástí větší angažovanosti žen v politické oblasti bylo i založení Výboru pro volební právo žen v roce 1905. Výbor pro volební právo žen nebyl přísně legislativně vzato spolek, protože

jako spolek by nemohl prosazovat politické požadavky, ale členky Výboru to vnímaly jako krok nutný pro přizpůsobení se platné legislativě. V praxi Výbor pracoval podobně jako jiné spolky.

Následující léta sice přinesla volební reformu. Byla ale omezená jen na volby do Rakouské říšské rady a umožňovala volit pouze mužům. U žen vyvolávala spíše pobouření: „*Ne že bychom snad nepřály volebního práva každému poctivému muži; naopak, ať má i nejprostší malý člověk svůj vlastní hlas a své vlastní zastoupení. Ale když takového prostoduchého voliče občansky vysoko nad sebou vidí žena, která jsouc na př. redaktorkou časopisu neb zakladatelkou nějaké školy, není uznána za tak způsobilou jako onen veřejný posluha, to by jí věru mohlo pohnouti žlučí.*“ [ŽLy, XXV, 1897, 1, s. 11]. Tak komentovala neznámá autorka muži vyplněné přihlašovací lístky k volbám ve všeobecné kurii, které obsahovaly chyby prozrazující, že pisatel stěží umí psát a pouze s obtížemi písemně formuluje i jednoduchá slova.

Podmínky voleb byly nepřehledné, lišily se pro říšský a pro zemský sněm. Platná úprava vlastně nevyhovovala nikomu, neustále byly projednávány reformy. Celkově v ženském hnutí převažovalo rozčarování z dalšího vývoje: „*Vládní předloha nejen vylučuje ženy ze všeobecné volební kurie, ona jim dokonce bere to právo, které dle starého volebního řádu měly, totiž pasivní právo býti za poslance volenu...Vládní předloha vylučuje z volení všechny ženy vdané, tím se chce říci, že žena má povinnost se starat, ale práva mluvití nemá.*“ [ŽR, III, 1908, 1] Tato slova padla na protestní schůzi 13. října 1907, kde hlavní slovo měla předsedkyně schůze Františka Plamínková. Tak odmítavou reakci vyvolal právě projednávaný vládní návrh volební reformy, která by do zemského sněmu umožňovala ženám volit v kuriích velkostatkářské, měst a venkova (to by se týkalo jen asi 10% bohatých žen), zato ženy úplně vylučoval ze všeobecné kurie a z pasivního volebního práva.

Díky složitému volebnímu systému kandidovaly (neúspěšně) první ženy do zemského sněmu v roce 1908: Marie Tůmová za Výbor pro volební právo žen, Karla Máchová za sociální demokracii, Božena Zelinková za státoprávní stranu. Nespokojenost a volání po reformách ale pokračovalo: „*...jest nelogické i nespravedlivé: Na roveň nezletilců a slabomyslných staví ženy, kterým se s plnou důvěrou svěřuje výchova nezletilců, ošetřování slabomyslných. Na roveň marnotratníků staví ženy, jichž hospodářské ctnosti na přední místo*

společnost klade, v rodinách i ve spolcích.“⁷⁰, argumentovala v tomto sporu Marie Tůmová v roce 1911.

“Nelze přeci vážně pokládati demonstrativní figuru paní Vikové-Kunětické za platného zástupce našich měst. Paní Viková-Kunětická rozumí potřebám obou měst asi právě tak, jako rozumí domácnosti? Od ní přece nelze žádati, aby se našich potřeb někde ujímala.“⁷¹ Nejvýraznější úspěch žen v politické oblasti, zvolení Boženy Vikové-Kunětické první ženou-poslankyní zemského sněmu v roce 1912, budil rozporuplné reakce. Výše uvedený komentář vyšel v *Mladoboleslavském listě Boleslavan* bezprostředně po jejím zvolení. Na druhé straně *Národní listy* ve faktu zvolení ženy-poslankyně vidí událost pozitivní, dokonce i v mezinárodním kontextu jedinečnou: „...*přece se může říct, že před celou Evropou a dozajista v říši rakousko-uherské, v níž český národ již několikráte uhájil svoje stařešinství v otázkách svobodného smýšlení a pokroku politického, a to najmě v otázce práva volebního, jehož rovnosti a všeobecnosti stal se průkopníkem.*“ [NL, LII, 1912, 162, s. 1].

Sama kandidatura Boženy Vikové-Kunětické byla hlavně reakcí na jinak neúspěšnou snahu o volební reformu a získání všeobecného hlasovacího práva pro ženy. K rozporuplnému vnímání jejího zvolení v ženském hnutí přispěl i fakt, že Božena Viková-Kunětická určitě nebyla myšlenkovou souputnicí svých vrstevnic – představitelk ženského hnutí: „*Neuznávám žádnou ženskou otázku v rámci jakéhokoliv programu, ale uznávám ženu člověka v rámci vesmíru, lidstva, rodiny, národa.*“⁷². „Důležitější pro ni byl národní program, vlastenectví, které naprosto převládalo, takže v rámci mezinárodních feministických diskusí prohlásila: „...*mezinárodní hnutí ženské je mi cizí a nesnadno pochopitelné, hlavně pro neupravenou otázku národní.*“⁷³ Dovršením paradoxnosti celé situace pak byl fakt, že sice byla zvolena, ale nikdy mandát poslance nevykonávala. Místodržitel Thun odmítl vydat Vikové-Kunětické certifikát potvrzující její právoplatné zvolení a než se tento spor vyřešil odvoláním k zemskému sněmu nebo k říšskému soudu, vypukla I.světová válka a zemský sněm byl rozpuštěn.

⁷⁰ Bahenská, M. Ženy na stráž, s. 195

⁷¹ Velek, L. První v Rakousku, In: Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě ..., s. 308

⁷² Velek, L. První v Rakousku, In: Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě ..., s. 274

⁷³ Velek, L. První v Rakousku, In: Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě ..., s. 276

Přestože se v boji za volební právo žen na začátku 20. století angažovala řada předních ženských osobností, které dokázaly pro své požadavky získat širokou podporu, byla to oblast, kde prakticky dosažené výsledky byly velmi malé. Zvolení poslankyně Vikové-Kunětické nemělo žádný praktický dopad. Ke skutečné změně došlo až po vzniku samostatného Československa, které jako jedna z prvních zemí světa zavedlo všeobecné volební právo i pro ženy. Určující při tom byl vliv T.G.Masaryka, který dlouhodobě projevoval souhlas s požadavky žen na emancipaci.

4.4 Subkategorie: Charita

Charita byla v prostředí ženského hnutí chápána různým způsobem. Jeden přístup chápal charitu jako okamžitou hmotnou pomoc v nouzi, druhý pak jako prostředek umožňující příjemcům rozvinout se po stránce vzdělání, pracovního uplatnění i morálních vlastností.

Dvojí možný přístup k charitě vysvětluje citát Marie Riegerové-Palacké z roku 1864: „*Dobročinnost jest dvojí, jedna podává almužnu, druhá hledí ji učiniti zbytečnou. První koná spolek podporou chudých vdov, při mládeži pohlaví našeho má však působiti směrem druhým.*“⁷⁴ Tak Marie Riegerová-Palacká vysvětlovala smysl reformy způsobu rozdělování podpor vyplácených Spolkem sv. Ludmily. Zároveň si byla plně vědoma propojení charitativní a vzdělávací činnosti: „*Almužna nebudiž účelem ale prostředkem – účelem budiž dosažení většího tělesného a duševního blaha. Podporu pouze hmotnou dovedl by snad komisař nějaký rozdati tak dobře, ne-li spravedlivěji, nežli my – spolek paní měl by činiti víc nežli kancelář. On nechť i ze srdcí a myslí údů svých těží podklady k účelu svému.*“⁷⁵

Každopádně Spolek sv. Ludmily u podpory chudých požadoval jasné hodnocení každého příjemce prostřednictvím návštěv členek spolku a písemného zpracování výsledků takové návštěvy: „*...zapisovati nejprve krátký životopis rodiny, dále při každé návštěvě co byly sponzorovaly vzhledem ke zdraví, mravnosti, jaká je čistota, jaké zaměstnání, chodí-li děti do školy aneb proč do školy nechodí, čím se zaměstnávají děti dospělejší aneb proč zahálejí, kterak ve mravnosti postupují a konečně potřebuje a zasluhuje-li rodina další podpo-*

⁷⁴ Červinková-Riegrová, M. Marie Riegrová rodem Palacká, s. 47

⁷⁵ Červinková-Riegrová, M. Marie Riegrová rodem Palacká, s. 50

ry.⁷⁶ Zejména důraz na vývoj a na zásluhovost podpory může být inspirativní i pro dnešek.

Dalším dokladem propojení výchovného působení a charitativní činnosti Spolku sv. Ludmily byla opatrovna u sv. Jakuba, nesoucí název „škola mateřská“ určená pro děti od tří let do školního věku. Navazovala na starší opatrovny zřízené v některých českých městech po roce 1835 na základě úředního rozhodnutí. Ve starších opatrovnách, které nerespektovaly specifika výchovy dětí předškolního věku, se o děti starali převážně muži podle výchovných plánů pro elementární školy. U sv. Jakuba se o děti staraly ženy inspirované Komenckým a využívající francouzské zkušenosti získané korespondencí a stážemi v Paříži s cílem seznámit se se specifickou metodikou předškolní výchovy. Podobná zařízení měla postupem času takový úspěch, že jen v Praze jich v roce 1877 bylo šest a v roce 1891 už šestnáct.

Na pomezí mezi oběma přístupy byly útulny. Určené byly pro opuštěné, mravně zanedbané dívky: mladé prostitutky a svedené dívky. Spolky jako Záštitka a Ochrana opuštěných a zanedbaných dívek založily útulny v Černovicích u Tábora, v Libni u Prahy a nakonec i přímo v Praze. Za cíl si kladly jak poskytnutí přístřeší a stravy, tak výchovu a vzdělání umožňující pozdější obživu řádnou prací. Poskytovaly informace o volných pracovních místech a některé dívky zaměstnávaly i ve vlastní prádelně a žehlárně. Ženskou útulnu v Brně založily Eliška Machová a Gisela Náchodská, činné ve spolku Vesna. V roce 1906 pak Machová a Náchodská rozšířily svou činnost i do Luhačovic. Útulny tedy řešily problémy, které byly aktuální jak na venkově nebo v malých městech, tak v nejvýznamnějších centrech království českého.

U jiných spolků nebyla charitativní činnost tak propojena s výchovným působením na její příjemce, hrála ale výchovnou roli pro samotné poskytovatelky charity. Charita byla totiž společenskou aktivitou plně slučitelnou s postavením ženy v měšťanském prostředí a hrála i roli aktivizačního činitele ženské emancipace.⁷⁷ Dívky byly k charitě vedeny příkladem svých matek. Prostředkem takové výchovy byly návštěvy institucí, které byly v té době

⁷⁶ Červinková-Riegrová, M. Marie Riegrová rodem Palacká, s. 50

⁷⁷ Lenderová, M.. A ptáš se, knížko má...: ženské deníky 19. století, s. 215

chápany jako dobročinné a výchovné: blázince, sirotčince, starobince, chudobince, a věz-nice.

Podobným případem byla i charita pořádaná Americkým klubem dam, která měla v oblasti výchovné podstatně menší ambice. Omezovala se na jednorázovou pomoc a nebyla zamě-řena na žádnou konkrétní sociální skupinu. Členky rozdávaly prádlo a dárky na Štědrý den mezi chudé děti. Zájem o chudé se nejvíc projevoval v první polovině 60tých let. Navště-vovaly nemocné nebo raněné z válek, rozdávaly jim dary jako prádlo, pití, tabák, doutníky nebo knihy. Tato činnost se ale omezovala hlavně na rok 1866, kdy během Rakousko-Pruské války: „*Mnohé z dam docházely i do nemocnice a zde navštěvovaly vojáky z bojiště přivážené, předčítaly jim aneb obstarávaly jim dopisy do jejich domova.*“⁷⁸ Dlouhodobějším podnikem s výchovným cílem bylo zřízení dívčího sirotčince v Praze, na který začal Americký klub dam shromažďovat příspěvky v roce 1871. První chovanky byly umístová-ny přímo do rodin členek, ale v roce 1885 spolek poznal, že shromáždit dostatečné pro- středky na samostatnou budovu sirotčince není reálné. Záměru se klub vzdal a shromáždě- né prostředky věnoval městu Praze, aby je město využilo pro podporu městského sirotčince na Hradčanech⁷⁹. Na podporu byly určeny úroky z této částky, ne částka samotná. Z toho je patrné, že i když ostatní charitativní aktivity byly spíše kampaňovité, zde se dámy snažily o působení skutečně dlouhodobé.

Války byly obecně podnětem k větší aktivitě v oblasti charity, která ale měla spíše význam okamžité podpory a pomoci. „*Vesna se svými školami odvedla pomocné akci 6729 součás-tek oděvních, ušila 235 párů bačkor a trepek, pro vojíny v poli bylo zhotoveno 16.000 párů vložek do bot*“⁸⁰, vzpomíná paní Eliška Kozlová na válečná léta I. světové války ve spolku Vesna.

Dalším příkladem charity zaměřené na jednorázovou pomoc bylo poskytování jídla chudým v bezprostřední hmotné nouzi. Taková byla i Obecná kuchyně na Malé straně: „*Příčiněním slečny A. Grohmannové podařilo se z dobrovolných příspěvků po mnohých překážkách zříditi též na Malé straně v Praze veřejnou kuchyni, kde chudině za levnou náhradu posky-*

⁷⁸ Slovník naučný, s. 138

⁷⁹ Slovník naučný, s. 138

⁸⁰ Kozlová, E. Jak jsme ve Vesně žili a pracovali, In: Sborník Vesna, s. 49

tuje se chutných pokrmů“ [ŽLy, IV, 1876, 3, s. 48]: polévka za 2 kr., houska za 1 kr, oběd za 16 kr. (poloviční porce za 10 kr.).

Každopádně z pohledu výchovy byl nejpřínosnější přístup Spolku sv. Ludmily, který vyžadoval rovněž vlastní aktivitu na straně podporovaných. Přínosné byly i opatrovny, které kombinovaly výchovnou péči o děti s tím, že umožňovaly jejich matkám pracovat. Příležitostná, jednorázová charitativní činnost reprezentovaná například Americkým klubem dam hrála z pohledu vzdělávání, výchovy velmi omezenou roli. Omezením pak obecně byl malý objem finančních prostředků, které byly pro charitu k dispozici, vzhledem k tehdejšímu počtu chudých a jinak sociálně potřebných lidí.

5. KATEGORIE Č. 2 METODY, PROSTŘEDKY

Předmětem předchozí kapitoly byly cíle, které chtěly spolky dosáhnout. V této kapitole budou zkoumány metody a prostředky, které pro jejich dosažení ženy využívaly.

5.1 Subkategorie: Školy a kurzy

Tak jako v literární činnosti byla i v pořádání kursů nejstarší představitelkou ženského hnutí Magdalena Dobromila Rettigová. Už během svého pobytu v Přelouči, kde její manžel působil jako právník ve funkci radního, pořádala pro měšťanské dcery soukromé kurzy vaření a vedení domácnosti v širším slova smyslu. Stejně pokračovala i v Litomyšli, kde, jak odhadovala, byl počet účastnic kurzů okolo 200⁸¹. Ve městě, které mělo méně než 8 tisíc obyvatel, to určitě nebylo zanedbatelné číslo. Výuka domácích prací se u Rettigové spojovala s vlasteneckým působením: předčítání z českých knih.

Zákony platné v druhé polovině 19. století i pro dívky předepisovaly nejprve šest let a od roku 1869 (podle Říšského (Hasnerova) zákona školního) dokonce osm let povinné školní docházky. Situace ve vyšším vzdělávání žen a dívek však byla skutečně špatná. „*Vzdělání dívcí bylo u nás té doby zanedbáno způsobem žalostným. Nebylo měšťanských škol pro dívky, jen jediná tak zvaná škola hlavní v Týně.*“⁸² Tak hodnotila situaci v oblasti školství Marie Riegrová-Palacká začátkem 60tých let 19. století. Pořádání kurzů a zakládání vlastních škol proto neodmyslitelně patřilo k činnosti řady ženských spolků.

Prvními byly kurzy pořádané Spolkem sv. Ludmily v 50tých letech 19. století, kdy byl Spolek sv. Ludmily jediným oficiálním ženským spolkem v Čechách. Prvními byly kurzy šití, ryze prakticky zaměřené a reagující na skutečnost, že o švadleny a šičky prádla byl na trhu práce zájem. Na kurzy pak navazovala i Marie Riegrová-Palacká, která chtěla vzdělávací činnosti rozšířit. Smysl reformy Spolku sv. Ludmily, kterou prosazovala, viděla v „...*především zřízení průmyslové školy dívcí*“⁸³. Ta byla skutečně zřízena roku 1865.

⁸¹ Lederová, M., K hříchu i modlitbě, s. 59

⁸² Červinková-Riegrová, M. Marie Riegrová rodem Palacká, s. 45

⁸³ Červinková-Riegrová, M. Marie Riegrová rodem Palacká, s. 46

Ve fungování průmyslové školy se pak prolínalo vlastní vzdělávání s charitou a s důrazem na uplatnění žen ve veřejné sféře. Do průmyslové školy byly přijímány zejména dívky z chudých poměrů, které by jinak mohly pracovat nejvýše jako služky. Studentky neplatily žádné školné. Stejně jako u charitativní činnosti kladla Riegrová-Palacká důraz na prevenci zneužívání bezplatné docházky do průmyslové školy. Praktické zaměření průmyslové školy dokládaly obory, které tato škola vyučovala: krejčovství, účetnictví, grafické práce, knihařství. Sama zakladatelka Riegrová-Palacká cíl školy formulovala takto: „*spolek náš stará se o to, aby opatřil schopnostmi k výdělku dívky tříd nejchudších a jim pokud možná již po čas vyučování nějaký výdělek vyplácel.*“⁸⁴

Velmi podobný cíl měla vzdělávací činnost Ženského výrobního spolku v Praze. Při založení spolku roku 1871 „*Náš spolek vytknul si za účel: Vzítí na se péči o zdokonalení a rozšíření výroby ženské a prospěšný odbyt ženských prací, o zabezpečení materiálního blahobytu, a o rozšiřování vzdělávání ženštin.*“⁸⁵ V podobném duchu je účel průmyslové a obchodní dívčí školy formulován i po několika letech činnosti, v roce 1874: „*Podati dospívajícím dívkám za levnou náhradu a v čase poměrně krátkém vědomosti v oboru obchodu a průmyslu, směřující ku samostatné výživě.*“ [ŽLy, II, 1874, 7, s. 65]. Předměty, které průmyslová a obchodní dívčí škola vyučovala, byly také podobné průmyslové škole Spolku sv. Ludmily: účetnictví, obchodní korespondence, malba na dřevo, šití a pletení na stroji.

V protikladu k praktickému profesnímu zaměření průmyslové a obchodní školy pak je například spolek paní sv. Anny. Pořádal pro pražské měšťanky vzdělávací kurzy o výchově, o ženské práci, dramatickém umění, rodině. Cílem ale byla osvěta sama o sobě.⁸⁶ Podobným příkladem byla i kuchařská škola spolku Domácnost', která byla zaměřená na dokonalé vaření v domácnosti, ne na práci profesionální kuchařky.

Školy vzdělávaly dívky i v dalších velkých městech, často na základě vzorů pražských škol. Jako například První česká pokračovací škola dívčí Ženské vzdělávací jednoty Vesna v Brně, která pražské vzory převedla do prostředí města s převahou německy mluvících

⁸⁴ Červinková-Riegrová, M. Marie Riegrová rodem Palacká, s. 52

⁸⁵ Zahájení konstituující valné hromady, jednatelská a účetní zpráva prozatímního výboru ženského výrobního spolku v Praze, s. 9

⁸⁶ Lenderová, M. K hříchu i k modlitbě, s. 235

obyvatel⁸⁷. Tato škola měla 4 obory: pokračovací zaměřený na všeobecné vzdělání, kreslicí, jazykový a výrobní zaměřený a šití a vyšívání. V rámci Vesny pak probíhaly i další vzdělávací aktivity: odborné školy, odborné kurzy, všeobecně vzdělávací kurzy, atp⁸⁸. Přínos školy ocenila ve svých vzpomínkách i jedna z jejích absolventek, která dobu strávenou ve škole Vesny považuje za nejkrásnější období v životě.⁸⁹ Úspěch školy dokládá i nárůst počtu žákyň: v roce 1899 to bylo 582 žákyň, v roce 1906 už 710 žákyň denních oborů.

Podobné prakticky zaměřené školy vznikly i ve velkých českých městech jako Hradec Králové, České Budějovice, Plzeň nebo Tábor. V menších městech, kde založení škol nebylo ekonomicky možné, byly pořádány alespoň kurzy přístupné i širší veřejnosti. I jejich zaměření bylo poplatné venkovskému prostředí a v praktických předmětech přibývaly hospodářské činnosti jako chov zvířat, polní hospodaření nebo konzervování ovoce a zeleniny.

Škola Vesny měla na Moravě inspirativní vliv i mimo Brno. Kroměřížský spolek Libuše podle rady Vesny založil jednoletou průmyslovou školu, kde probíhala výuka šití, vyšívání, vaření a literních předmětů. Škola byla založena v roce 1903 a zcela splnila očekávání zakladatele: „*dvě z absolventek získaly místo ve státní službě, tři v soukromé...Mnohé se zase staly platnými silami v závodě svých rodičů.*“⁹⁰ O úspěchu průmyslové školy svědčí její rozšíření o školu dvouletou v roce 1913.

Největší obecně vzdělávací ambice z dívčích škol založených ženskými spolky mělo jednoznačně dívčí gymnázium Minerva. Gymnázium mělo svým studentkám umožnit složit maturitu jako nutnou podmínku přijetí na vysokou školu. Studium na gymnáziu nebylo určeno pro přímé využití v praxi, v pracovním životě. Samotnému založení gymnázia předcházela vznik Spolku pro ženské studium Minerva v čele s Eliškou Krásnohorskou. Osnovy Minervy odpovídaly osnovám chlapeckých gymnázií a obsahovaly všeobecně vzdělávací předměty: jazyky (latina, řečtina, nepovinná němčina a francouzština), matematika, fyzika, přírodověda, dějepis a zeměpis. Dosažení reálné možnosti univerzitního vzdělávání žen se však ukázalo ještě obtížnějším cílem, který byl dosažen až později. Gymná-

⁸⁷ Kozlová, E. Jak jsme ve Vesně žili a pracovali, In: Sborník Vesna, s. 31

⁸⁸ Kalinová, A., Nováková, L. Dcerám českým--: brněnský ženský vzdělávací spolek Vesna v letech 1870-1920, s. 5

⁸⁹ Fasora, L., Hanuš, J., Malíř, J. Člověk na Moravě 19. století., s. 277

⁹⁰ Frintová, M. Ženy české, matky české..., s. 22

zium muselo reagovat na tyto obtíže změnou zaměření a v roce 1910 se stalo dívčím reálným gymnáziem. Nejdříve tedy Minerva poskytovala všeobecné vzdělání pro postup na univerzitu, později ale začala poskytovat praktické vzdělání pro využití přímo v praktickém životě.

Na začátku 20.století přišel s pořádáním kurzů pro veřejnost také Ženský klub český. Kurzy byly zaměřené na cizí jazyky (francouzština, němčina, ruština) a na šití.

Kromě škol spolkových, tedy financovaných převážně ze soukromých zdrojů, fungovaly souběžně i školy městské. Jednou z nich byla Vyšší dívčí škola. Vyšší dívčí škola byla založena ve stejné době jako průmyslová škola. Její cíle byly zaměřeny tradičně, tedy na výuku zvládání ženských domácích povinností. Její přínos pro pracovní uplatnění žen byl malý. Protože studium na této škole bylo tak nákladné, že si ho mohly dovolit jen bohaté rodiny průmyslníků a velkostatkářů, ani se praktické uplatnění od vzdělání na Vyšší dívčí škole neočekávalo.

Největší význam pro vzdělávání a pracovní uplatnění žen měly bezesporu prakticky zaměřené průmyslové a obchodní školy. Z Prahy se postupně rozšířily do dalších měst. Kde nevznikly přímo takto zaměřené školy, tam byly pořádány alespoň podobně prakticky orientované kurzy. Školy zaměřené jinak, včetně dívčího gymnázia, zůstaly omezené jen na Prahu. Jen v Praze byly české měšťanské vrstvy dost početné, aby existence školy zaměřené v podstatě výhradně na ně, byla možná. Jejich význam jak počtem studentek tak jejich dalším veřejným uplatněním byl proto nutně menší.

5.2 Subkategorie: Přednášky

*„Když v domácnosti ušetříte přes den u každé práce jednu, dvě, tři minuty, bude z toho večer celá hodina. Můžete odejít na poučnou přednášku.“*⁹¹ Tak hodnotila význam přednášek jako prostředku vzdělávání Augusta Rozsypalová, učitelka, katolická účastnice ženského hnutí a nakonec i poslankyně Československého Národního shromáždění v letech 1920–1925.

⁹¹ Uhrová, E. Augusta Rozsypalová se senátorského slibu nedočkala, Dostupné z: <http://www.krasnapani.cz/casopis-krasna/clanky-online/osobnosti-a-rozhovory/435>

Přednášky byly také jednou z prvních aktivit, které spolky vyvíjely. Činnost Amerického klubu dam byla zahájena přednáškou Vojty Náprstka o přístrojích používaných v zahraničních domácnostech, z nichž největší úspěch sklídl šicí stroj. Následovaly přednášky o průmyslové výstavě v Londýně a o kuchyňském náradí. Teprve čtvrtá přednáška byla věnována tématu ženského vzdělávání a zaměstnání. Přednášková činnost byla dále pravidelná, přednášky probíhaly v neděli dopoledne. V roce 1865 tak byly tématy přednášek přírodověda („*Astronomie*“, „*O vzduchu*“..), průmysl („*Cukrovarnictví*“, „*Parní stroje*“), dobročinnost, mrtvé jazyky a další. V podobném duchu klub pokračoval i v dalších letech. Je vidět, že témata přednášek byla různorodá. Jejich cílem bylo vyplnit volný čas členek a vytvořit příležitost pro společenské kontakty. Z pohledu ryze vzdělávacího lze říct, že jejich přínos byl velmi malý. Z pohledu emancipace žen ale byla důležitá rostoucí aktivita členek, které se časem samy začaly stávat přednášejíci, až počet ženských přednášejících převýšil počet přednášejících mužů.

Pravidelné cykly přednášek pořádal spolek Domácnost'. Cyklus pro rok 1889 zahájila Sofie Podlipská přednáškou o významu práce. Úvodem přála spolku úspěch při snaze o rozvoj „*veledůležité stránky výchování ženského, kterým jest vedení domácnosti a starost' o kuchyň.*“⁹²

Ústřední spolek českých žen pořádal na přelomu 19. a 20. století řadu přednášek z různých oborů. Odbor zdravotnický pořádal „*cyklus přednášek z oboru hygiény, které proslovili ve svých oborech proslulí lékaři, a kterých se mnoho set českých žen účastnilo.*“ [ŽLy, XXVIII, 1900, 4, s. 90]. Obecnější zaměření měly přednášky pořádané odborem vzdělávacím: „*Odbor vzdělávací pečoval o to, aby se ženě z lidu dostalo poučení a ušlechtilé zábavy, za tím účelem pořádal v nedělních odpoledních hodinách vhodné přednášky, které velkým počtem žen bývaly navštěvovány.*“ [ŽLy, XXVIII, 1900, 4, s. 90]. Dalším tématem přednášek pořádaných Ústředním spolkem českých žen byla česká historie a zejména její interpretace z českého vlasteneckého pohledu, v duchu Palackého nebo Riegera. Tím Ústřední spolek českých žen reagoval na tendenci rakouského školství učit dějiny z rakouského pohledu. V době vrcholícího boje za volební právo žen byla tomuto tématu

⁹² Podlipská, S. Studie o práci, s. 1

rovněž věnována přednáška, stejně jako dalším právním změnám, například reformě manželského práva v roce 1906.

Přednášky pořádal i Ženský klub český. V roce 1903 se objevují i témata jako sociální povinnost obce k ženě, nezaměstnanost nebo socialismus. Specificky zaměřené přednášky pořádal Ženský klub český z iniciativy Elišky Krásnohorské pro dospívající dívky. Jejich cílem bylo vytvářet v dívkách vědomí práv, povinností i nebezpečí v pohlavním životě. S přednáškami souvisely i „besídky dívek“, které vedly učitelky školené v oblasti intimních témat.

Přednášky byly pořádány i v menších městech, kde působily ženské spolky. Kroměřížský spolek Libuše například pořádal vlastenecky zaměřené přednášky „*O vlastenectví našich žen*“ nebo „*Přehled činnosti žen českých v literatuře a lidumilství*“⁹³.

Obecně lze říct, že přednášková činnost navazovala na ostatní aktivity spolků a dále je rozvíjela. Orientace přednášek odpovídala orientaci spolku jako takového. Přednášky Amerického klubu dam nebyly pořádány pro praktické využití vyslechnutých informací, ale spíše pro zábavu a obecné poučení posluchaček. Spolek Domácnost', orientovaný čistě na záležitosti domácího hospodářství, pořádal také stejně orientované přednášky. Tělovýchovně zaměřený Sokol pořádal přednášky o tělesné výchově žen. Témata přednášek se proměňovala i časem a na přelomu 19. a 20. století se objevují závažnější politická a právní témata.

Pozvánky na přednášky, které ženské spolky organizovaly, stejně jako referáty z přednášek, se pravidelně objevovaly v dobových ženských časopisech.

5.3 Subkategorie: Ženské časopisy, literární činnost

Literární činnost, vydávání časopisů a knih, byly velmi těsně spjaty s činností ženských spolků. Sepětí spolkové a literární činnosti bylo rozhodující měrou ovlivněno tím, že převážná většina hlavních osobností ženského hnutí byly zároveň spisovatelky.

Přímo výchovný cíl si kladla preskriptivní literatura. Tou se rozumí literatura, která určuje modely správného jednání nebo chování osob. První představitelkou takové literatury byla

⁹³ Frintová, M. Ženy české, matky české..., s. 11

M.D. Rettigová. Příkladem preskriptivní literatury byla *Mladá hospodynka w domácnosti, jak sobě počínati má, aby své i manželowy spokojenosti došla* z roku 1840. Názvy částí knihy „*O domácnosti*“, „*Domáci prostředky k hojení*“, „*O pokrmech*“ jasně ukazují, jaký výchovný cíl si Rettigová kladla. Kromě preskriptivní literatury se Rettigová věnovala i psaní kuchařek. Ve své době ale i kuchařské knihy hrály svojí pozitivní roli ve vlastenecké výchově. Pro řadu čtenářek to byly jediné česky psané knihy, které se jim dostaly do rukou.

Preskriptivně zaměřená byla i kniha Sofie Podlipské *Listy staré vychovatelky k někdejší schovankám* z roku 1848. Kniha je napsána jako dopisy vychovatelky mladým dívkám, které se ke své někdejší vychovatelce obrací o radu v různých životních situacích. Snaží se dávat návod, jak takovou situaci řešit. Před manželstvím uzavřeným čistě z hmotných důvodů varuje: „...*neobětuj jí ale důstojnost své povahy, a tu bys ztratila, kdybys spojila se s mužem, k vůli němužto bys ses musila sama změnit anebo s ním žít v rozbroji.*“⁹⁴

Mezi preskriptivní literaturu bezesporu patří i *Nezabudky: dar našim pannám* od Honoraty Zapové. Autorka sama motivy k napsání této knihy vysvětluje: „*Pracovati pro dobro mládeže, ji vzdělávati, pravou dráhu života jí ukázati, její city a náklonosti pořádati, aby mohla bez úrazu dospěti k pravému splnění povinností svých a tím k pravé hodnosti člověka.*“⁹⁵ Preskriptivní literatura patří spíše do období okolo poloviny 19. století. Její styl a jednoduché, přímočaré vyznění zřejmě nestačily pozdější době.

Jiný způsob výchovného působení představovaly časopisy. Prvním ženským časopisem byla *Lada* vydávaná od roku 1861 Juliem Grégrem jako čtrnáctidenník s podtitulem *Belletristický a módní časopis*. *Lada* byla spojením volnočasové zábavy a výchovného působení. Volnočasový prvek představuje čtení o módě nebo „*Feuilleton*“ věnovaný různým společenským událostem (divadelní představení, plesy nebo sbírky). Výchovu orientovanou do soukromé sféry představovaly různé rady pro vedení domácnosti. Byly to jednak kuchařské recepty a další rady pro úpravu jídel: „*Všeliké maso má před úpravou nějakou dobu ležeti, čili zamřítí, jelikož čerstvě bité bývá tvrdé a nezáživné.*“ [La, I, 1861, 1, s. 6], jednak rady k vedení skutečně dokonalé domácnosti: „*Aby se oprchalé barvy koberců opět občerstvily,*

⁹⁴ Podlipská, S. *Listy staré vychovatelky*, s. 22

⁹⁵ Zapová, H. *Nezabudky. Dar našim pannám*, proslov

nasypeme na ně vlhké, již opotřebované čajové listy a po té rýžovým košťátkem je smeteme“ [La, XII, 1900, 3, s. 33]. Do vzdělávání pro soukromou sféru lze zařadit i pravidelnou zdravotnickou rubriku, obsahující rady jako: „Kuří oko snadno odstraní se cibulí“ [La, IX, 1897, 9, s. 71].

Časopisem vydávaným výhradně v rámci spolkové činnosti byly *Ženské listy* Ženského výrobního spolku českého pod vedením Elišky Krásnohorské. Výchovné cíle *Ženských listů* shrnula sama Krásnohorská: „*Snažíc se od počátku, abych vedla Ženské listy směrem určitým a správným, chtěla jsem především odvádět ženskou mysl od obvyklé povrchnosti, pěstované nerozumnou výchovou, k hlubší opravdovosti pojmů o povinnostech k rodině a k národu, o důležitosti vzdělání*“⁹⁶. Kromě článků zabývajících se opravdu hlubšími úvahami například o vzdělávání, obsahovaly *Ženské listy* pravidelnou rubriku Dopisy, Literatura a Feuilleton. Vazba na činnost Ženského výrobního spolku českého a na jeho cíle se projevovala v další pravidelné rubrice: Zprávy spolkové a školní. Nezbytné kuchařské recepty ale našly místo i v *Ženských listech*: „*Hovězí jazyk natře se tlučeným jalovcem a sanytrovou solí a nechá se dva neb tři dny ležet.*“ [ŽLy, I, 1873, 4, s. 36].

S *Ženskými listy* byl provázán *Kalendář paní a dívek na rok...*, který redakce pod vedením Elišky Krásnohorské vydávala jednou ročně od roku 1888. *Kalendář paní a dívek na rok...* shrnoval, kromě vlastního kalendáře (kdo slaví svátek, úkazy na obloze...), různorodou tematiku. *Kalendář paní a dívek na rok 1891* tak obsahoval zprávu „*Zhoubná povodeň v Čechách r 1890*“ [KPD, IV, 1891, s. 136], zdravotnědý příspěvek „*Pečujme o zdravou generaci dívcí*“ [KPD, IV, 1891, s. 134] varující před „*záhubnými šněrovačkami*“, stejně jako zprávy o činnosti ženských spolků v menších městech: Mladé Boleslavi, Domažlicích, Hořicích, Chrudimi, Hradci Králové, Jindřichově Hradci, ... [KPD, IV, 1891, s. 150-155]. Také *Kalendář paní a dívek na rok 1895* kombinoval kalendářní část s částí literární (povídka Elišky Krásnohorské, balada Adama Mickiewicze), výroční zprávy spolků, inzeráty (nakladatel Jan Otto v něm propagoval další publikace svého nakladatelství včetně *Ottova slovníku naučného*), se vzpomínkou Sofie Podlipské na Vojtu Náprstka: „*Takovým byl žen příznivcem, že vrhal světlo v zatmění ženského živoření, že objasňoval ženám jejich poslání*

⁹⁶ Krásnohorská, E., Krejčí, K. Ze vzpomínek Elišky Krásnohorské, s. 170

ve společnosti.“ [KPD, VIII, 1895]. Vzhledem k zaměření *Kalendáře paní a dívek na rok...* lze předpokládat, že mohl působit na širokou a početnou obec čtenářek.

Svůj časopis měly i české učitelky: *List českých učitelek*, vydávaný od roku 1885. Vedla ho Karla Máchová, kterou státní úřady pro její názory odvolaly z místa učitelky, takže se věnovala výhradně organizační činnosti a novinářské práci. Okolo přelomu století se objevily další ženské časopisy: Ústřední spolek českých žen vydával *Ženský svět*, od roku 1896 vycházel v Praze časopis *Ženský obzor*. Tyto časopisy působily výchovně jednak tím, že uveřejňovaly literární práce tehdejších českých spisovatelek, jednak se zmiňovaly o aktuálním dění v ženských spolcích a otázkách dotýkající se žen (například článek „*Ženy a učitelství*“ [ŽO, I, 1896, 8, s. 134].

Na počátku 20. století se u časopisů projevuje příklon k politickým tématům, patrný ve spolkové činnosti obecně. Velká pozornost byla věnována kandidatuře Marie Tůmové do zemského sněmu v roce 1908. Ženské časopisy informovaly o debatních večerech, které Marie Tůmová na podporu své kandidatury pořádala. I časopisy se tak podílely na výchově žen k vědomí občanských práv.

Stejně jako spolková činnost nebo zakládání škol se z Prahy šířilo do dalších velkých měst i vydávání časopisů. V Brně Zdenka Wiedermannová, jedna ze zakladatelek Jednoty učitelek moravských, začala roku 1905 vydávat časopis *Ženská revue*, který se okamžitě od svého vzniku věnoval aktuálním sociálním a politickým tématům. Hned v prvním ročníku zveřejnil text „*petice za zrušení celibátu učitelek, podaná zemskému sněmu moravskému v říjnu 1905*“ [ŽR, I, 1905-1906, prosinec, s. 142] nebo informaci o schůzi na podporu volebního práva žen, která burcovala: „*Vyzývám, aby ženy nespouštěly požadavek volebního práva ze zřetele, ale aby při každé příležitosti pomáhaly v práci za ně.*“ [ŽR, I, 1905-1906, prosinec, s. 172].

Rozmach ženských spolků se jednoznačně projevoval i v oblasti vydávání časopisů. Kromě nich vycházely tiskem i výroční zprávy ženských spolků a škol, což pomáhalo prohloubit obecné vědomí o spolkové činnosti. Také změna zaměření činnosti spolků směrem k politickým, veřejným tématům se projevovala v zaměření časopisů.

5.4 Subkategorie: Knihovny, čítárny

Časopis *Ženské listy* zdůraznil význam čítáren takto: „*V době, kdy se takořka vzduchem šíří záliba v zakládání veřejných čítáren – a budiž vítána epidemie tak blahodárná...*“ [ŽLy, XXV, 1897, 1, s. 11].

Knihovnu a čítárnu Vojty Náprstka využíval jako možnost zpřístupnit literaturu většímu okruhu čtenářek a zároveň nabídnout prostředí pro jejich setkávání i Americký klub dam. Americký klub dam postupem času vybudoval vlastní knihovnu, která v roce 1868 obsahovala čtyři tisíce knih a časopisů.⁹⁷ Inspirativní vliv Amerického klubu dam i v podstatně pozdějším období dokládá článek o cestě brněnských vlastenců do Prahy roku 1884: „*Čítárna býv. amer. klubu dam naplnila nás nadšením. Zda se kdy v Brně dočkáme čeho podobného?...až se Vesna přestěhuje do vlastních místností, kde si snad zařídíme časem i nějakou tu pokračovací školu dívčí, již tak potřeba.*“ [ŽLy, XII, 1884, 7, s. 115]

Význam knihovny a čítárny otevřené v nové budově Ženského výrobního spolku českého zdůrazňují *Ženské listy*: „...*všecky stěny jsou paženy krásnými skříněmi plnými knih – skoro vesměs českých. Na stolech vyloženo vždy 50-60 časopisů...veřejná čítárna naše ženská vítána jest všude souhlasem a přízní srdečnou.*“ [ŽLy, XXV, 1897, 1, s. 13]

Příkladem, že knihovnu nebo čítárnu bylo možné brzy založit i mimo Prahu nebo jiné větší město, je Ženský čtenářský spolek Lada, který založila mladá měšťanka Barbora Vohanková v roce 1872 v Nymburce.⁹⁸ Cílem zakladatelky spolku bylo především zpřístupnit českou literaturu, a to jak knihy, tak časopisy. Lada odebírala řadu ženských časopisů: *Ženské listy*, *Ženský svět*, *Kalendář paní a dívek*, *Ženskou revue* a další.

Brněnský spolek Vesna otevřel veřejnou knihovnu⁹⁹ v roce 1906. Stejně tak Ženský klub český provozoval knihovnu, která měla v roce 1907 téměř 1200 svazků¹⁰⁰. Také Ženský

⁹⁷ Neudorfllová, M. *České ženy v 19. století*, s. 56

⁹⁸ Horký, R. „Přece vám musím připomenouti, abyste...“. In: *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě* ..., s. 104

⁹⁹ Kalinová, A., Nováková, L. *Dcerám českým--: brněnský ženský vzdělávací spolek Vesna v letech 1870-1920* s. 8

¹⁰⁰ Neudorfllová, M. *České ženy v 19. století*, s. 218

vzdělávací spolek Libuše v Kroměříži už při svém založení chtěl „Zvýšiti kulturní úroveň žen...zřízením knihovny a čítárny.“¹⁰¹

Z uvedených příkladů lze odvodit, že knihovny a čítárny byly velmi často využívány spolky ve velkých i menších městech jako prostředek pro zpřístupnění literatury a jako místo setkávání podobně orientovaných žen. Roli v oblíbenosti knihoven a čítáren určitě hrál i ekonomický faktor: například roční členský poplatek v knihovně Ženského klubu českého činil 10 korun (pro venkov jen 5 korun), zatímco cena nové knihy se pohybovala mezi 2 až 5 korunami (podle reklamy knihkupectví J. Otty v Praze¹⁰²). Spolky tak nabízely výchovný účinek časopisů a knih a zároveň poskytovaly ženám vhodnou náplň pro volný čas.

5.5 Subkategorie: Zábava, sport

Americký klub dam pořádal v letních měsících naučné výlety a vycházky. Už z toho, že výlety a vycházky nahrazovaly v programu klubu přednášky pořádané v chladnějších měsících, je patrné, že i tato zábava měla mít svůj vzdělávací význam. Cílem výletů byly knihovny (například v roce v 1865 to byla Kinská knihovna, muzejní knihovna, císařská knihovna), různé architektonické památky, výstavy, ale i průmyslové podniky. Na začátku 20. století Americký klub dam pořádal ve spolupráci s Uměleckou besedou také zábavu pro širší vrstvy zejména chudších žen: nedělní dýchánky spojené s koncerty nebo divadelními představeními. Účast bývala přes tisíc pracujících žen, převážně dělnic, pro které to byla jedna z mála příležitostí ke společenskému životu.

Výlety pořádané později Tělocvičným spolkem paní a dívek pražských v sobě spojovaly jednak stránku tělovýchovnou – turistiku – a nezbytný prvek vlastenecký: výlety často směřovaly na památná místa národní historie.

Sport byl pro ženy dalším prostředkem jak se vymanit z tradiční ženské role. Přes počáteční zdrženlivost až odpor vyvolávalo později cvičení žen jednoznačně souhlasné reakce. Veřejné cvičení Tělocvičného spolku paní a dívek pražských v roce 1870 dobový tisk popisuje: *“Korunou takřka a spolu zakončením byla velmi důmyslně promyšlená a velmi pilně sestudovaná rej, kterouž obecnstvo s velikou pozorností a zálibou sledovalo, odměňu-*

¹⁰¹ Frintová, M. Ženy české, matky české..., s. 8

¹⁰² Krásnohorská, E. Harantova žena - truchlohra v pěti jednáních, s. 98

jíc...hojnou a zaslouženou pochvalou...dalšímu rozvoji z plna srdce voláme: „Na zdar!“ [NL, X, 1870, 175, s. 3]. Ke změně postoje přispělo jednak zavedení dívčího tělocviku do škol (Hasnerův školský zákon, 1869), tak spojení se Sokolem: *„Tam v tělocvičnách sokolských pod dohledem řádných sil cvičitelských ...zaplá ve tváři dívek nach červánků, věštících šťastné jitro a blažený den života.“* [ŽS, III, 1899, 11, s. 129]. Kromě přínosu pro pevnou postavu a zdraví žen tak cvičení pod sokolským mottem *„Paže tuž, vlasti služ!“* dostalo i vlastenecký rozměr. Cvičení tedy bylo prostředkem, kterým cvičitelky učily dívky a ženy jak pohybu a tělesné zdatnosti, tak vlastenectví.

Výchovným momentem sportovní činnosti rovněž bylo odstraňování pocitu druhořadosti oproti mužům. Úspěch ženské snahy o uznání vlastních schopností v oblasti sportu lze doložit například účastí první ženské závodnice Anny Hanušové v lyžařském závodě na 50 kilometrů ze Sněžky do Jilemnice v roce 1906. V organizační rovině pak přijetím Tělocvičného spolku paní a dívek pražských do Sokola jako rovnocenné organizační složky v roce 1912.

5.6 Subkategorie: Petice, agitace, schůze, manifestace

Petice jako častý nástroj vznášení požadavků ženského hnutí využívaly široce ale zároveň vágně formulované petiční právo dané prosincovou ústavou z roku 1867: *„Každému přísluší právo petiční.“* (Článek 11) a *„Petice pod společným jménem podávati se mohou jenom od korporací neb spolků zákonem uznaných“* (Článek 12). Petice předkládané ženami a ženskými spolky se týkaly především přístupu žen ke vzdělání a k občanským právům.

„Se stejnou vroucností jako za vědění, jehož na fakultě filosofické možno nabýti, přimlouvají se v hluboké úctě nížepodepsané i za druhý směr vysokého studia, za vzdělání lékařské pro ženu...snažíce se k ní osvícené zření vysoké Sněmovny poslanců Rakouské rady říšské.“ [ŽLy, XVIII. 1890, 3, s 64] Takto téměř až ponížene se obracely ženy na Rakouskou říšskou radu ohledně vyššího vzdělání žen. Petici ale nezle upřít argumentační propracovanost: *„Ženy bolestně toho postrádají, že lékařského ošetření ženskou rukou se jim nedostává. Tisíce mladých dívek ba i manželek mlčky trpívají v takových případech onemocněním, při kterých přirozený ostych jim bránívá svěřiti se lékaři.“* [ŽLy, XVIII. 1890, 3, s 64]. Tuto petici iniciovanou Eliškou Krásnohorskou nakonec podepsalo více než 4000 osob. Výsledkem společenského tlaku a politické podpory, kterou tato petice získala, byla změna legislativy umožňující vznik Minervy, prvního dívčího gymnázia ve střední Evropě.

Petice měly své místo i v boji za volební právo žen. Ženský klub český zaslal v roce 1903 petici Rakouské říšské radě ve Vídni a tato petiční akce vedla později k založení Výboru pro volební právo žen. Výbor pak v petiční činnosti pokračoval, hlavně v reakci na přípravu volebního zákona :v roce 1905, kde podle vládního návrhu měly být ženy z volebního práva vyloučeny. Manifest připravený Výborem vyzývá poslance – muže, kteří měli o reformě rozhodovat, aby: „...jako jednu z prvních povinností přijali získati i pro ženy všeobecné rovné, přímé a tajné hlasovací právo do všech sborů samosprávných i zákonodárných.“ [ŽR, I, 1905-1906, prosinec, s. 172]. Petice byla odeslána v prosinci 1905 Rakouské říšské radě a byla podpořena i první velkou manifestací žen na podzim 1905 na Staroměstském náměstí. Řada předvolebních schůzí a manifestací na podporu volebního práva žen se konala v roce 1908, na kdy byly vypsány volby do zemského sněmu království Českého. Další vlna manifestací a schůzí doprovázela volby do moravského zemského sněmu v roce 1911. Byly uspořádány v Brně, Olomouci, Přerově, Prostějově a dalších městech.

Jiná petice za volební právo žen směřovala sboru obecních starších města Prahy a požadovala možnost žen účastnit se pražských obecních voleb, jako se mohly ženy účastnit voleb ve většině měst Království českého¹⁰³.

Stejně tak petici se ženy domáhaly práva vstupovat do politických stran a politicky zaměřených spolků. To bylo splněno v roce 1912, ovšem bez praktického dopadu: část politických stran stejně zákaz přijímání žen jako členek už dříve ignorovala a zbytek politických stran nestihl během dvou let chybějících do první světové války nijak zareagovat.

Petice byly součástí boje za práva učitelek. První petici za rovnoprávnost učitelek s jejich mužskými kolegy po vydání Říšského zákona školního (Hasnerova, 1869), podaly k Českému zemskému sněmu Eliška Krásnohorská, Karolina Světlá a Sofie Podlipská. Další petice následovala na Moravě po vydání zemského zákona č. 1/1905, který zpřísnil podmínky celibátu učitelek (podle dřívějšího zákona bylo možné, aby vdaná žena dále pracovala jako učitelka jen se svolením okresní školské rady, nová úprava obsahovala automatické ukončení úřadu učitelského sňatkem). Jednota učitelek moravských podala v roce 1905 petici moravskému zemskému sněmu, kde „*Předně ohrazuje se J.U.M. proti tvrzení, že by provdaná učitelka nemohla povinnosti svého povolání řádně plniti.*“ [ŽR, I, 1905-

¹⁰³ Neudorflová, M. České ženy v 19.století, s.265

1906, prosinec, s. 142]. Podobnou petici podal i Spolek českých učitelek českému zemskému sněmu v roce 1907.

Tak jako volební právo žen, tak i možnost pracovat jako učitelky i po vstupu do manželství, zajistila až Československá republika zákonem z roku 1919.

V době Rakousko-Uherska byly petice, schůze a manifestace za volební právo žen nebo za změnu postavení učitelek věcně neúspěšné. Vedly však k občanské výchově žen, k uvědomění si občanských práv a nutnosti aktivní snahy o jejich dosažení.

6. KATEGORIE Č. 3 ORGANIZACE

6.1 Subkategorie: Zakladatelky a členky spolků a vztahy mezi nimi

Hlavní osobnosti ženského hnutí byly bezesporu vedeny ušlechtilými motivy a na svou dobu se jednalo o ženy nadprůměrně vzdělané a kultivované. Jejich osobní nasazení pro ženské hnutí jistě mohlo působit jako výchova příkladem. Výchovně však určitě nepůsobily spory, které v nepříliš početné skupině významných představitelk ženského hnutí propukaly, a které někdy měly i nepříznivý dopad do činnosti ženských spolků. Kromě sporů osobní povahy, plynoucí jak z povahových vlastností, tak z nenaplněných ambic, docházelo také ke sporům věcným.

Spory mezi Karolinou Světlou a Věnceslavou Lužickou-Srbovou provázely zrod *Ženských listů*. Lužická-Srbová se zasloužila o dohodu s Edvardem Grégrem o vydávání ženské přílohy časopisu *Květy*, předchůdkyně *Ženských listů*. Po jejich osamostatnění se stala hlavní redaktorkou. Světlá, podle dobových svědectví podezírává a nedůvěřivá k okolí, ji ale jako hlavní redaktorku odmítala uznávat. Měla představu kolektivního vedení a chtěla na místo hlavní redaktorky Sofii Podlipskou. Po změnách vydavatele se spory vyřešily tím, že se hlavní redaktorkou stala Eliška Krásnohorská.

Eliška Krásnohorská pak s Karolinou Světlou spolupracovala v Ženském výrobním spolku českém, ale jen do doby roztržky kvůli názorům na vyšší vzdělání žen: Světlá byla proti, kdežto Krásnohorská jednoznačně pro. Krásnohorská to projevovala i podporou Anny Bayerové, první české lékařky. Vyslovené nepřátelství panovalo mezi Světlou a Františkem Ladislavem Riegerem, které vedlo až k zamítnutí subvencí pro Ženský výrobní spolek český v pražské městské radě.

Roztržka v roce 1872 mezi členkami Spolku sv. Ludmily vedla nejprve k tomu, že z něj odešla jeho hlavní postava Marie Riegerová-Palacká, a krátce po ní i Venceslava Lužická-Srbová. To vedlo k podstatnému omezení činnosti spolku a zejména ukončení činnosti jeho průmyslové školy.

Spory provázely i boj za volební právo žen. Na jedné straně stál Výbor pro volební právo žen reprezentovaný Marií Tůmovou, Františkou Plamínkovou, Fráňou Zemínovou a Alicí Masarykovou. Výbor reprezentoval hlavně zájmy měšťanských žen. Na druhé straně stálo sociálně-demokratické hnutí za volební právo žen reprezentované hlavně novinářkou Kar-

lou Máchovou. Výsledkem sporů byl neúspěch ženských kandidátek v řádných volbách do zemského sněmu v roce 1908 (Marie Tůmová kandidovala za Výbor pro volební právo žen, Karla Máchová za sociální demokracii a Božena Zelinková za koalici občanských stran). V historické volbě, kdy byla v roce 1912 zvolena Božena Viková-Kunětická, sice byla uzavřena počáteční dohoda, že do voleb ve volebním obvodu Mladá Boleslav-Nymburk postaví české strany jen jednu ženskou kandidátku. Nakonec ale proti vítězce Vikové-Kunětické kandidovala za sociální demokraty Karla Máchová. Máchová nakonec v rozhodujícím druhém kole získala jen asi 10% hlasů.

Sama Božena Viková-Kunětická ale předtím vyvolala spor s Charlottou Masarykovou, kterou neprávem obvinila ze zavinění mrtvice Josefy Humpál-Zemanové, tajemnice Ženského klubu.

Jak na jedné straně tyto spory, ať už osobní nebo věcné, oslabovaly ženské hnutí, tak ho na straně druhé posilovala spolupráce žen s řadou významných mužů té doby: Vojtou Náprstkem, bratry Grégrovými, Miroslavem Tyršem a T.G Masarykem. Spolupráce s Masarykem a jeho podpora ženskému hnutí určitě hrály roli v tom, že nově vzniklé Československo vycházelo vstříc řadě ženských požadavků, jako bylo volební právo nebo postavení učitelk.

Jako obohacující a přínosnou pro širší rozhled a inspiraci českého ženského hnutí je třeba hodnotit pozornost věnovanou ženskému hnutí v cizině a vztahy s mezinárodními ženskými organizacemi. O ženském hnutí v cizině přinášel pravidelné zprávy také ženský tisk: „*V Německu rozvinulo se ženské hnutí poměrně mocněji než v některých jiných říších...předně proto, že v Německu jest o milion více žen než mužů, takže celý jeden milion žen nemohoucích se provdati jest nucen dobývati si výživy zcela samostatně.*“ [ŽO, I, 1896, 11, s. 164]

6.2 Subkategorie: Struktura a stanovy spolků, financování

Organizace a aktivity ženských spolků a jejich zakladatelek sloužily i jako příklad pro ostatní ženy. Výchovný prvek je obsažen i v aktivitách, které spolky uskutečňovaly k zajištění financí na svůj chod. Koncerty, výstavy, loterie a sbírky propagovaly spolky a jejich cíle mezi širokou veřejností jako možnými přispivateli. Cílevědomá činnost při obstarávání potřebných finančních prostředků také vychovávala k vlastní aktivitě místo pasivního čekání na pomoc zvenčí.

Příkladem pevně organizovaného spolku je Spolek sv. Ludmily, kde Marie Riegerová-Palacká prosadila stanovy, které byly také vydány tiskem nákladem 3000 kusů¹⁰⁴. Stanovy jednak klasifikovaly členy na řádné, přispívající, podporovatele (muži platící pravidelný příspěvek) a účinkující (mimo placení příspěvků ve spolku aktivně pracovaly). Rozhodující pro směřování a zaměření spolku byla valná hromada, která jednou za tři roky volila výbor složený z prezidentky, jednatelky, pokladní, kontrolorky a dvou správcových hospodářství. Dále ve výboru byl jednou členkou zastoupen každý odbor spolku (odbor sběratelek, matek a opatrovnic chudých, školní, průmyslový) a členem výboru byl i kurátor spolku – některý z pražských farářů. Výbor zajišťoval běžné řízení spolku.

Informace z valných hromad a podobných důležitých událostí v činnosti spolků byly publikovány i v ženských časopisech: „*Ženský výrobní spolek český v Praze odbýval v sobotu dne 30. května valnou hromadu...čten byl protokol z minulé valné schůze, pak přehled činnosti spolku za minulý rok 1873 a vykonána volba starostky a výboru.*“ [ŽLy, II, 1874, 7, s. 64] Je patrné, že i organizační struktura vedení Ženského výrobního spolku českého byla podobná jako u Spolku sv. Ludmily.

Pro posouzení finančního zabezpečení spolků v době druhé poloviny 19. století je nutné alespoň rámcově uvést příjmy obyvatel. Roční platy ve školství se pohybovaly mezi 300 a 1050 zlatými (1 zlatý = 100 krejcarů), u vyšších státních úředníků to bylo 1400 až 2400 zlatých. Nekvalifikovaný dělník nebo nádeník vydělával okolo 100 zlatých, zatímco řemeslnický mistr okolo 200 zlatých. Na straně výdajů domácností pak bochník chleba stál přibližně 6 krejcarů, kilogram masa přes 20 krejcarů, uzeniny stály mezi 60 a 70 krejcarů, metrický cent brambor stál 70 krejcarů. Ceny oblečení byly ale podstatně vyšší: pánský oblek stál minimálně 14 zlatých a kabát 16 zlatých.¹⁰⁵

Financování spolku Domácnost' zajišťovaly vklady zakládajících členek, které jednorázově zaplatily 50 až 100 zlatých. Dále členské příspěvky 1-10 zlatých ročně od podporujících členů a 1-5 zlatých od ostatních členů. Z pohledu měšťanských vrstev tedy pravidelné členské příspěvky nebyly nijak vysoké. Dalším zdrojem příjmů bylo vstupné z výstav, školné v kuchařské škole, prodej obědů, vydavatelská činnost (časopisy a knihy) a samo-

¹⁰⁴ Bahenská, M. Počátky emancipace žen v Čechách, s. 61

¹⁰⁵ Lenderová, M. Z dějin české každodennosti, s. 32

zřejmě dobrovolné dary. Za pozornost stojí, že spolek nebyl nijak finančně podporován ani státem, ani městem Prahou, kde působil.

Z pohledu propagace činnosti spolku a jeho cílů byla účinná práce „sběratelek“, které pro Ženský výrobní spolek český prakticky na celém území tehdejší monarchie hledaly finanční podporu „*kdekoliv jen věc dobrá naléztí může ohlasu.*“ [KPD, I, 1888, s. 76] Spolku přispívaly lidé i v závěticích: „*Zvěčnělá slečna Augusta Opitzová...obdarovala v poslední své vůli dobročinnými odkazy... Ženskému Výrobnímu Spolku Českému v Praze 50 zlatých*“ [ŽLy, IV, 1876, 4, s. 58]. Kromě finančních příspěvků byla vítána i materiální pomoc: „*Nejoddanější díky slavnému spolku k prodeji uhlí z dolů Buštěhradsko-Kladenských za laskavý dar 1500 kilogramů uhlí vzdává v nejuznalejší úctě Výbor Ženského spolku výrobního*“ [ŽLy, IV, 1876, 3, s. 38]. Snaha spolku o získávání příspěvků od těch, které členky přesvědčily o správnosti spolkových cílů, byla tak účinná, že činnost spolkové obchodní a průmyslové školy dívčí byla z těchto příspěvků financována více než z poloviny.

Přes veškerou snahu a obětavost členek a přes přínos aktivit spojených s financováním spolků, potýkala se většina spolků s nedostatkem financí, které fakticky limitovaly jejich činnost.

7. KATEGORIE Č. 4 VLASTENECTVÍ

Výchova k vlastenectví je bezesporu jednotícím prvkem procházejícím téměř všemi aktivitami od počátků ženské emancipace předcházející spolkové činnosti až do konce zkoumaného období.

Už u Magdaleny Dobromily Rettigové se objevuje vlastenecký motiv. Skutečná česká vlastenka totiž kromě vzorné péče o kuchyň a celou domácnost, vede svoje děti ve vlasteneckém duchu. Už v roce 1837 spojuje Rettigová kurzy vaření a vedení domácnosti s vlasteneckým působením: předčítáním z českých knih. Její kuchařky jsou psané výhradně česky, navíc v dobovém kontextu dobrou češtinou.

Důležitým výchovným prvkem z hlediska vlastenectví byl i fakt, že vyučovacím jazykem ve spolkových školách byla čeština, jak zdůrazňuje Eliška Krásnohorská v případě Ženského výrobního spolku českého: „Každý ví, že se zde dcera jeho vycvičiti může jazykem mateřským“ [KPD, I, 1888, s. 75.]

Vlastenectví se objevuje v téměř všech článcích v časopisech, včetně nečekaných souvislostí, jako když si Václav Šílený stěžuje na nedostatek vlastenectví některých žen „Chodí-li jindy muž...do hostince, snesla to žena jakžtakž; jde-li sobě na pivo do spolku, při čemž čte noviny, o závažných věcech hovoří, obrátí se všechen její hněv proti spolku.“ [ŽLy, I, 1873, 5, s. 37]

Dívčí pěvecký spolek Vesna v Brně měl za cíl vzdělávání ve zpěvu dívkám „účinný brát podíl na veřejném životě národním“¹⁰⁶. Ženská vzdělávací jednota, na kterou se pěvecký spolek Vesna změnil, rozšiřuje program o kurz českého jazyka a přednášky v češtině, až po změně názvu na Ženský vzdělávací a výrobní spolek Vesna v Brně chce: „především vzdělávat, protože vzdělaná a pokroková žena je nutným předpokladem rozvoje národa.“¹⁰⁷

Vlastenecké zaměření je významné i u dívčího gymnázia Minerva. Ke konci prvního školního roku v roce 1891 zdůrazňuje Eliška Krásnohorská studentkám: „...jedinou hrdost’

¹⁰⁶ Kalinová, A., Nováková, L. Dcerám českým--: brněnský ženský vzdělávací spolek Vesna v letech 1870-1920, s. 4

¹⁰⁷ Kalinová, A., Nováková, L. Dcerám českým--: brněnský ženský vzdělávací spolek Vesna v letech 1870-1920, s. 5

chovejte v srdci jako klenot ... že jste Čěškami! Ve službách vlasti byla založena tato škola vaše,...a věrné práci české zasvěcena budoucnost.“ [ŽLy, XIX, 1891, 8, s. 170].

Vlastenecký argument se objevuje i v boji za hlasovací právo, kde u žen je zdůrazňováno „...udržela jazyk náš a jeho svéráznost...nadšení a obětavost, praktický smysl i odborná znalost nemohou než býti na prospěch veřejnému životu našeho národa.“ [ŽR, I, 1905-1906, prosinec, s. 172]

Vlastenecky si má počínat i žena, která se věnuje pouze rodině a domácnosti: „Žena česká až úzkostlivě nechť pečuje o to, aby domácnost její byla ve všem až do těch nejmenších podrobností ryze českou“ [KPD, IV, 1891, s. 105]. Podobně zaměřená byla iniciativa Ženského klubu z roku 1906 „Svůj k svému“ nabádající české ženy k nákupu českých výrobků jako protestu proti cizímu, především německému průmyslu.

Vlastenectví hraje roli i v tak nepolitických záležitostech jako je sport a ženská tělovýchova: „Boj náš za bytí národní vystihuje Sokolstvo plně, a zřizuje proto v jednotách svých ženské odbory, aby...všichni údové národa bez rozdílu pohlaví byli v obranných šicích našich.“ [ŽS, III, 1899, 11, s. 130].

K vlastenectví, k boji za český národ, českou řeč, byly tedy vedeny všechny ženy bez rozdílu toho jestli se jinak měly věnovat domácnosti a rodině, chtěly pracovat jako švadleny nebo účetní, chtěly studovat vysokou školu nebo jenom si zacvičit. Takový důraz na vlastenectví a odkazy na povznesení národa téměř u všeho, co člověk dělá, měly v dobovém kontextu své opodstatnění.

ZÁVĚR

Ženské hnutí v Čechách a na Moravě zaznamenalo v druhé polovině 19. století a na počátku století 20. velký rozmach a dosáhlo značných úspěchů. Spolková činnost a aktivity osobností ženského hnutí byly různorodé, sledovaly různé cíle, které také byly různou měrou naplněny. Způsobů, které k jejich dosažení používaly, bylo také několik.

Z pohledu uplatnění žen, jejich prosazení se v měnící se a modernizující se společnosti vidím jako nejvýznamnější ty spolkové aktivity, které směřovaly ženu do veřejné oblasti. Takovýto spolek zajišťoval vzdělání umožňující praktické uplatnění. Vědomosti získané jeho vzdělávací činností byly použitelné pro ekonomickou aktivitu, pro práci za peníze. Vzdělávací aktivity byly v takovém spolku zajišťovány spolkovou školou. Pokud ekonomické možnosti nebo jiné podmínky činnosti nedovolovaly založit vlastní školu, tak spolek alespoň pořádal praktické tematicky zaměřené kurzy nebo jednorázové přednášky. Vzdělávací činnost byla podpořena provozováním vlastní knihovny nebo čítárny, v nejlepším případě dokonce i vydáváním vlastního časopisu. Knihovna a čítárna byly zároveň pro členky spolku a další zájemkyně vítaným místem pro společná setkání.

Spolek, který měl ženám přinášet dlouhodobější přínos, měl pevnou organizační strukturu. Jeho vedení zajišťovala žena, která byla alespoň v místním měřítku nadprůměrně vzdělaná. Členkami spolku byla řada dalších aktivních členek různých generací. Mezi nimi byla i mladší nástupnice vedoucí osobnosti, která ve vhodnou chvíli převzala vedení spolku a zajistila potřebnou kontinuitu jeho činnosti. Členky takového spolku také věnovaly dostatečnou pozornost zajišťování financí na provoz a další rozvoj spolku. Finance bylo potřeba zajistit hlavně u soukromých přispěvatelů. Buď to byly přímo členky, nebo širší veřejnost, kterou bylo třeba oslovit buď individuálně nebo nějakou k tomu určenou veřejnou akcí jako byly koncerty, výstavy nebo loterie. Na peníze z veřejných zdrojů (příspěvek z říšského, zemského nebo obecního rozpočtu města, kde spolek působil) nemohl takový spolek spoléhat.

Společným, jednotícím cílem všech zkoumaných spolků, bylo české vlastenectví, snaha o rozvoj o prosperitu českého národa. Tento cíl byl naprosto naplněn vznikem samostatného Československa. Nově vzniklé Československo naplnilo i politické cíle ženského hnutí, když zajistilo ženám volební právo aktivní i pasivní. Hned v prvních volbách do Národního shromáždění republiky Československé bylo poslankyněmi nebo senátorkami zvoleno cel-

kem 13 žen. Československo naplnilo i další požadavek ženského hnutí, a to zrušení požadavku celibátu u učitelek jako u nejčastějšího ženského kvalifikovaného povolání.

Nesporné úspěchy ženského hnutí ukazují, že zlepšení i v případě výrazně znevýhodněného postavení určité společenské skupiny je možné. Změny ale každopádně vyžadují úsilí značného počtu osobností jak na straně znevýhodněné skupiny, tak i mimo ní. Důležitou roli hraje motivace znevýhodněné skupiny, ať už vnitřní vůle něco změnit, nebo vnější, okolnostmi vynucená (například ekonomická nutnost) angažovanost dostatečného počtu osob. Každopádně zásadní změna vyžaduje delší časové období a příznivé celospolečenské podmínky, které souzní s požadavky na změny uplatňované znevýhodněnou skupinou.

To, že se ženy sdružovaly ve spolcích, kde se scházely, aktivně spolu trávily volný čas, komunikovaly nejen mezi sebou ale i s okolím mimo vlastní rodinu, vzdělávaly se samy a vzdělávaly ostatní, mělo velký význam pro ně osobně i pro celou společnost. Veškerá spolková činnost vedla k rozvoji jejich osobnosti v souladu s myšlenkami sociální pedagogiky.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

ABRAMSOVÁ, L. *Zrození moderní ženy : Evropa 1789-1918*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005. 367 s. ISBN 80-7325-060-8.

BAHENSKÁ, M. *Počátky emancipace v Čechách : dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Praha : Libri, Slon, 2005. 175 s. ISBN 80-7277-241-4.

BAHENSKÁ, M., HECZKOVÁ, L. MUSILOVÁ, D. *Ženy na stráž! : české feministické myšlení 19. a 20. století*. Vyd. 1. Praha : Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, 2010, 335 s. ISBN 978-80-86495-70-5.

BUREŠOVÁ, J. *Počátky veřejné a společensko-politické aktivity liberálně založených žen na Moravě*. *Historica Olomucensia*. 1998, č. 8, s. 77-91. ISSN 1803-9561

ČAPKA, F. *Dějiny českých zemí 1800-1918*. Brno : Masarykova univerzita, 2011. 228 s. ISBN 978-80-210-5566-7.

ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, M. *Marie Riegrová rodem Palacká : její život a skutky*. V Praze : Nákladem obce pražské, 1892. 196 s

DIANI, M. *The concept of social movement*, In: *The Editorial Board of The Sociological Review*, 1992, [citováno 8. prosince .2012] Dostupné z: DOI : 10.1111/j.1467-954X.1992.tb02943.x

DORAZILOVÁ, M. *Vývoj pokrokového ženského hnutí na Moravě : [vydáno v roce 10. výročí státní samostatnosti u příležitosti manifestačního sjezdu moravských žen v Brně]*. Brno : Zemská organisace pokrokových žen moravských, 1928, 9s.

FASORA, L., HANUŠ, J., MALÍŘ, J. *Člověk na Moravě 19. století*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. 519 s. ISBN 978-80-7325-147-5.

FRINTOVÁ, M. *Ženy české matky české ... : ze života ženského vzdělávacího spolku Libuše v Kroměříži 1892-1948*. Kroměříž : Ženský spolek Libuše, 1948, 44s

HORSKÁ, P. *Naše prababičky feministky*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1999. 124 s. ISBN 80-7106-380-0.

JAVOŘICKÁ, V. *Můj život*. Vyd. 1. Brno : Jota, 1999, 218 s. ISBN 80-7217-084-8.

KALINOVÁ, A. NOVÁKOVÁ L.. *Dcerám českým-- : brněnský ženský vzdělávací spolek Vesna v letech 1870-1920*. Vyd. 1. Brno : Moravské zemské muzeum, 2007, 42 s. ISBN 978-80-7028-303-5.

KOPECKÝ, M. *Sociální hnutí a vzdělávání dospělých : aktivní občanství jako cíl pro celoživotní učení*. 1. vyd. Praha : Eurolex Bohemia, 2004, 131 s. ISBN 80-86432-96-3.

KRÁSNOHORSKÁ, E. *Harantova žena - truchlohra v pěti jednáních*, J. Otto, 1881, Praha, 93 s.

KRÁSNOHORSKÁ, E. KREJČÍ, K. *Ze vzpomínek Elišky Krásnohorské*. Praha : Československý spisovatel, 1950, 227s

LENDEROVÁ, M. *A ptáš se, knížko má... : ženské deníky 19. století*. Vyd. 1. Praha : Triton, 2008, 355 s., ISBN 978-80-7254-956-6.

LENDEROVÁ, M. *Eva nejen v ráji : žena v Čechách od středověku do 19. století*. Praha : Karolinum, 2002, 198 s. ISBN 80-246-0375-6.

LENDEROVÁ, M., JIRÁNEK T., MACKOVÁ, M. *Z dějin české každodennosti : život v 19. století*. Vyd. 1. Praha : Karolinum, 2009, 430 s. ISBN 978-80-246-1683-4.

MALÝ, J., ed. a RIEGER, F.L., ed. *Slovník naučný*. Nové vydání. V Praze : Nákladem knihkupectví I.L. Kobra, 1885-1890. 12 sv.

NEUDORFLOVÁ-LACHMANOVÁ, M. *České ženy v 19. století : Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha : Janua, 1999. 446 s. ISBN 902622-2-8.

OATES-INDRUCHOVÁ, L., *Dívčí válka s ideologií*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1998. 304 s. ISBN 80-85850-67-2.

Ottův slovník naučný : ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Praha : J. Otto, 1908, 902 s.

PETRÁČKOVÁ, V., KRAUS, J. *Akademický slovník cizích slov. I. díl. A-K*. 1. vyd. Praha: Academia, 1995, 2 sv. ISBN 80-200-0497-1.

PODLIPSKÁ, S. *Listy staré vychovatelky k někdejší schovankám*, Praha, Tiskem a nákladem Dr. Ed. Gréga, 1848

PODLIPSKÁ, S. *Studie o práci*, Praha : Tiskem F. Šimáčka, 1889.

Sborník Vesny. Brno : Vesna, 1932, 154 s.

STRAUSS, A., CORBINOVÁ, J. *Základy kvalitativního výzkumu : postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice : Albert, 1999. 196 s. ISBN 80-85834-60-X.

ŠVARÍČEK, R., ŠEĎOVÁ, K. a kol. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha : Portál, 2007. 377 s. ISBN 978-80-7367-313-0.

SVĚTLÁ, K. *Z literárního soukromí a drobné práce*. Praha : J. Otto, 1904.

TINKOVÁ, D. „Přirozený řád“ a ideologie oddělených sfér. Příspěvek k otázce konstruování „přirozené role ženy“ v pozdně osvícenské vědě [online]. In Kontext : časopis pro gender a vědu. Číslo 3–4/2003. [citováno 13. března 2013]. Dostupné z : http://www.cec-wys.org/kontext/fedc59ef/1_Tinkova.pdf .

UHROVÁ, E. *Augusta Rozsypalová se senátorského slibu nedočkala*, [citováno 10. února 2013]. Dostupné z <http://www.krasnapani.cz/casopis-krasna/clanky-online/osobnosti-a-rozhovory/435>, staženo 23.2.2013, 14:36

VALDROVÁ, J. *Abc feminismu*. Brno : Nesehnutí, 2004, 232 s. ISBN 80-903228-3-2.

VEBER, V. a kol. *Dějiny Rakouska*, Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2002. 727 s. ISBN 80-7106-491-2.

Velký sociologický slovník. Vyd. 1, Praha : 1996, Karolinum, 749 s. ISBN 80-7184-310-52

VESELÁ, R. *Římské právo : Přednášky*, [citováno 13. března 2013]. Dostupné z : http://www.skas.law.muni.cz/materialy/Rimske_pravo.htm

VOJÁČEK, M. *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století : sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23.-24. listopadu 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy*. Vyd. 1. Praha : Scriptorium, 2007, 366 s. ISBN 978-80-86712-45-1.

Zahájení konstituující valné hromady, jednatelská a účetní zpráva prozatimního výboru ženského výrobního spolku v Praze, Knihkárna J. Otto, Praha, 1871

ZAPOVÁ Z WIŚNIOWSKICH, H. *Nezabudky : dar našim pannám*. 4. vyd. V Praze : Ko-ber, 1870

ZNEBEJÁNEK, F. *Sociální hnutí : teorie, koncepce, představitelé*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1997. 175 s. ISBN 80-85850-31-1.

SEZNAM POUŽITÉHO DOBOVÉHO PERIODICKÉHO TISKU

Kalendář paní a dívek českých. 1888, roč. 1. Praha: J. Otto, 1887-1942. 1x ročně.

Kalendář paní a dívek českých. 1891, roč. 4. Praha: J. Otto, 1887-1942. 1x ročně.

Kalendář paní a dívek českých. 1888, roč. 8. Praha: J. Otto, 1887-1942. 1x ročně.

Květy: týdeník belletristický a lehce poučný s přílohou Česká včela. 1867 II. pololetí, roč. 2, č. 8. Praha: Julius Grégr, 1865-1872. 1x týdně.

Lada: belletristický a modní časopis. 1861, roč. 1, č. 1. Praha: Antonie Körschnerová, 1861-1866. 2x měsíčně.

Lada : list pro zájmy českých žen a dívek. 1897, roč. 9, č. 9. Praha: Pavla Albieri-Mucková, 1889-1944. 1x za 14 dní.

Lada : list pro zájmy českých žen a dívek. 1899, roč. 11, č. 5. Praha: Pavla Albieri-Mucková, 1889-1944. 1x za 14 dní.

Lada : list pro zájmy českých žen a dívek. 1899, roč. 11, č. 5. Praha: Pavla Albieri-Mucková, 1889-1944. 1x za 14 dní.

Národní listy. 1870, roč. 10, č. 175. Praha: Julius Grégr, 1861-1941. denně

Národní listy. 1912, roč. 52, č. 162. Praha: Julius Grégr, 1861-1941. denně

Ženské listy. 1873, roč. 1, č. 4. Praha: F.A. Urbánek, 1873-1919. ISSN 1802-7237. 1x měsíčně.

Ženské listy. 1873, roč. 1, č. 5. Praha: F.A. Urbánek, 1873-1919. ISSN 1802-7237. 1x měsíčně.

Ženské listy. 1874, roč. 2, č. 7. Praha: F.A. Urbánek, 1873-1919. ISSN 1802-7237. 1x měsíčně.

Ženské listy. 1876, roč. 4, č. 3. Praha: F.A. Urbánek, 1873-1919. ISSN 1802-7237. 1x měsíčně.

Ženské listy. 1876, roč. 4, č. 4. Praha: F.A. Urbánek, 1873-1919. ISSN 1802-7237. 1x měsíčně.

Ženské listy. 1878, roč. 5, č. 7. Praha: F.A. Urbánek, 1873-1919. ISSN 1802-7237. 1x měsíčně.

Ženské listy. 1884, roč. 12, č. 7. Praha: F.A. Urbánek, 1873-1919. ISSN 1802-7237. 1x měsíčně.

Ženské listy. 1890, roč. 18, č. 3. Praha: F.A. Urbánek, 1873-1919. ISSN 1802-7237. 1x měsíčně.

Ženské listy. 1891, roč. 19, č. 8. Praha: F.A. Urbánek, 1873-1919. ISSN 1802-7237. 1x měsíčně.

Ženské listy. 1897, roč. 25, č.1. Praha: F.A. Urbánek, 1873-1919. ISSN 1802-7237. 1x měsíčně.

Ženské listy. 1900, roč. 28, č. 4. Praha: F.A. Urbánek, 1873-1919. ISSN 1802-7237. 1x měsíčně.

Ženský obzor: list pro život sociální, politiku a literaturu. 1896, roč. 1, č. 8. Praha: V. Kellner, 1896. 1x měsíčně.

Ženský obzor: list pro život sociální, politiku a literaturu. 1896, roč. 1, č. 9. Praha: V. Kellner, 1896. 1x měsíčně.

Ženský obzor: list pro život sociální, politiku a literaturu. 1896, roč. 1, č. 11. Praha: V. Kellner, 1896. 1x měsíčně.

Ženská revue: list pro otázku ženskou, ethickou, kulturní a sociální vůbec. 1905, roč. 1, prosinec, Brno: Zdenka Wiedermannová, 1905-1920. 1x měsíčně.

Ženská revue: list pro otázku ženskou, ethickou, kulturní a sociální vůbec. 1908, roč. 3, Brno: Zdenka Wiedermannová, 1905-1920. 1x měsíčně.

Ženský svět: list paní a dívek českých. 1899, roč. 3, č. 11. Praha: Ústř. spolek českých žen, 1896-1930. Periodicita není známa.

Ženský svět: list paní a dívek českých. 1904, roč. 8, č. 11. Praha: Ústř. spolek českých žen, 1896-1930. Periodicita není známa.

Citace dobových periodik jsou označeny signaturou ve tvaru [zkratka názvu periodika, ročník, rok vydání, číslo, strana].